БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1925 чылда үндезилеттингеН

1961 ч. АВГУСТ 16 СРЕДА

№ 193 (4983).

Өртээ 2 көп.

„Совет Эвилелинге, ооң тайбың политиказынга бүзүревес чорукту нептередирин оралдажып турар бүгү-ле кижилерге бистиң партиявыстың Программазы өлүмнүг согуушкунну таварыштырып турар. Ам партияның идип үндүрүп турары коммунизмни тургузарының улуг-чаагай программазын амыдыралга боттандырарынга быжыг тайбың херек дээрзи кажараваан кижилерге безин тодаргай болгай“.

Н. С. ХРУЩЕВ.

СОВЕТ-РУМЫН НАЙЫРАЛДЫҢ МИТИНГИЗИ

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

Эргим эш Георгиу-Деж!
Эргим эш Маурер!
Эргим эштер, өөнүктер!

Бистиң эргим аалчыларывыс — акы-дуңма румын улустуң төлөөлекчилери-биле бөгүн москвачылар улуг өөрүшкүлүг ужуражып турардыр.

Румын партия-чазак төлөөлериниң Совет Эвилелинге келгени, бистиң чугаалажыышкыннарывыс, Совет чурттуң ажылчы чоннары-биле төлөөлериң ужуражыышкыннары совет улустуң румын улусту сеткилдиң ханызындан хүндүлээриниң болгаш аңаа чуректиң ханызындан найыралчы бодалының бүзүрелдиг илерээшкини болур-дур.

Коммунистиг партияның Төп Комитединиң, Дээди Советтиң Президиумунуң, Совет чазактың, бүгү совет улустуң мурнундан делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгарангай ажылдакчызы — Румын ажылчын партияның Төп Комитединиң бирги секретары, республиканың Күрүне совединиң Даргазы эш Георге Георгиу-Дежке изиг-биле байыр чедиреринө чөпшээреп көрүңер **(диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны)**, Румын Улус Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Ион Георге Маурерге **(диңмиттиг адыш часкаашкыны)**, Румын партия-чазак төлөөлериниң бүгү кежигүннеринге база байыр чедиреринө чөпшээреп көрүңер. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң чурттарның күрүне ажылдакчыларының, ажылчыннарының болгаш тараачыннарның, өртем болгаш культура ажылдакчыларының ужуражыышкыннары болза социализмниң кайгамчык күштүүн, улустарны ооң канчаар чоокшулаштырып болгаш төрелдештирип турарын көргүзүп турар. Тайбың болгаш дугуржулгалыг чурттаар дээш улустар эрте шагдан бээр бот-боттарын эки билчирин болгаш таныжарын күзеп чораан. Бот-боттарынга дузалажырының, эш деп чүвениң болгаш бот-бодун деткижериниң күжүн күш-ажылдың кижилери эки билир турганнар. Кижи бодунуң мөзүзү-биле өөрүшкүже, аас-кежиктиг амыдыралче чүткүп турар, ынчаарга аас-кежиин чаасканн чедип ап шыдавас дээрзин кадыг-дошкун дуржулгага кижилер бүзүрээн.

Улустарның чаңгыс эпче болгаш найыралже чүткүлдерин капитализм үүс-үүс чылы-биле моондактап, оларның аразынга өжээннежилгени нептередип келген. Ол-даа билдингир. Капитализм — кижини кижи мөлчүүрүнге, бир нацияны өске нацияның дарлаарынга үндезилеттинген тургузуг-дур. Бот-бодунга бүзүрешпезиниң болгаш ангыланчак чоруктуң кылын ханазы-биле улустарны бот-боттарындан хооруштурарын помещиктер болгаш капиталистер оралдажып келген.

Мөлчүктү аңгыларның ындыг политиказының чижээ болза эрткен үеде бистиң чурттарның улустарының аразынга харылзааларының төөгүзү болуп турар. Хаанныг Россияның болгаш буржуаз-помещик Румынияның чагырыкчы бөлүктери бистиң улустарның аразынга найыралдың хөгжүүрүнге болгаш быжыгарынга хөй-хөй чылдарда моондактап келгеннер. Бистиң чурттарның улустарының мурнакчы кижилериниң ажыдып турганы найыралдың копка орудтары өртер арга чок болуп, мырыңай чиде берзин деп олар күзеп чораан. Советтер чуртун, тиилээн социализмниң бирги чуртун аңгы талазы-биле көөр хөңнү чок чорук-биле согурарган, Румынияның реаксылыг күштери делегей империализминиң күштери-биле кады бистиң чуртка социалистиг тургузуушкуннуң херээнге моондак кадарын оралдажып турганнар. Румын улустуң күзел-соруунга удур реаксылыг күштер болза Совет Эвилелинге удур гитлерлиг Германияның дайынынче Румынияны киир тырта бээр аргалыг болган.

Ынчалзажок төөгү хөгжүлдезинин чорудулгазында мурнакчы революсчу күштер бодунуң оруунга моондактарны арыглап, хосталга дээш демиселге күжениишкиннерин катыштырып, бистиң чурттарның улустарының интернационалдыг харылзааларын быжыглап турганнар. Шаанда бистиң улустарывыс өске чурттарның кулданыкчыларынга удур удаа-дараа кады тулчуп чораннар болгай. Даштыкы дарлалга удур, бодунуң чуртунуң күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруу дээш демисел талазы-биле румыннарга Россияның улустары дузалаан. 1905 чылдың сеткил хайныышкынныг революсчу болуушкуннары бистин чурттарның пролетариадының демиселинин төөгү бижиинде кезээ мөңгеде кирген. В. И. Ленинниң чечени-биле чугаалаанын ёзугаар алырга, революцияның тиилетирбээн девискээри болуп арткан «Потемкин» деп броненосецтиң тура халыкчы орус далайжыларын кайы хире чылыы-биле, акы-дуңма ёзу-биле Румынияның ажылчы чоннары хүлээп алганын совет кижилер улуг четтириишкин-биле сактып турарлар.

Румынияның ажылчын аңгызының пролетаржы ёзунуң эп-сеткил каттыштырылгазының чижээ болза аныяк Совет республикага удур империалистерниң халдаашкынын сокдыр дугайында ооң негелдези болган. Фронтуга румын солдаттар Кызыл Армияның дайынчылары-биле акы-дуңмалышкы ёзулуг эптежип, оларның революсчу батальоннары ак гвардейжилерни болгаш халдакчыларны чылча шаварынга киржип турганнар болгай.

Чажыт ажылдың аар берге чылдарында, делегейниң ийиги дайынының кадыг-дошкун чылдарында румын улустуң эң дээре төлөөлекчилери — Румынияның коммунистери —бистиң чурттарның улустарының найыралын быжыглаары дээш дидим демисежип, марксизм-ленинизмниң тугун бедик тудуп турганнар. Кадыг дошкун шаажылалдың болгаш истеп сүрүүшкүннүң байдалында фашистиг кулданылгага удур демиселче нацияның бүгү патриоттуг күштерин коммунистер каттыштырып турган.

Румынияның Коммунистиг партиязы 1944 чылдың август 23-түн чепсектиг тура халыышкынын организастаан болгаш баштаан, ол тура халыышкынның тиилелгези чуртка улусчу революцияның өгелээни болган. Чоннун ханы-биле, ооң човаланы-биле болгаш карааның чажыбиле боттарының чыргалын тургузуп турган хааннарны, мөлчүкчүлерни, румын черден хоорулган бүгүле бай хөрөңгитеннерни румын улус дүжүр октаан. Коммунистерниң удуртулгазы-биле чон реакцияның күштерин чылча шапкан, эрге-чагырганы бодунуң холунга алган болгаш Румын Улус Республиканы тургускан. **(Үр адыш часкаашкыны)**.

Бодунуң төрээн ажылчын партиязының удуртулгазы-биле Румын Улус Республиканың ажылчы чоннарының тургузуп алганы тургузуг —ажылчы чоннарның үндезин эргеажыктарын илергейлеп турар ёзулуг улусчу тургузуг-дур.

Румынияга улусчу революцияның тиилээни бистиң чурттарның улустарының харылзааларының төөгүзүнге чаа арынны ажыктан. Ам совет болгаш румын улустарны вайыралдың делгем оруу каттыштырып турар, аңаа кым-даа моондактап күш четпес. Пролетаржы интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинген совет-румын найырал быжыг болгаш бузулбас. **(Үр адыш часкаашкыны)**. Бистиң эрге-ажыктарывыс ниити, эчис сорулгавыс ниити — ол дээрге социализмни болгаш коммунизмни тургузары болур, өндүр улуг марксисчи-ленинчи өөредиг бисти каттыштырып турар. Ниити херек талазы-биле ең-не чоок акы-дунмалышкылар болгаш эштер бистер өөрүшкүү-даа, качыгдалды-даа кады үлежир бис, бот-бодувска дузалашчырынга кезээде белен бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Румын Улус Республиканың ажылчы чоннары бодунун төрээн чуртунуң чечектелиишкининге кайы хире хөйну кылганын совет кижилер билир. Чыл бүрүнгаар, Румын ажылчын партияның III съездизиниң ажылының үезинде социалистиг тургузуушкуннуң бүгү-ле адырларынга румын улустуң чедип алганы кайгамчыктыг чедиишкиннер-биле бис танышкан бис. Ол чедиишкиннерге бүгү сеткиливис-биле өөрүп турар бис.

Румынияны хожудангай аграрлыг чурт кылдыр чугаалап турган чылдар соовуста ырак артып калган. Шаанда империалистер Рум�ияны боттарының аграрлыг чиг-эт алыр чери кылдыр көрүп, ындыг байдалды мөңгежидерин күзеп турганнар. Румыния металлды, машиналарны, станоктарны бүдүрбейн турган. Ол бүгүнү даштыкыдан киирип турган.

Социализм Румынияның шырайын чаартыпкан. Сөөлгү он чылдарда румын ажылчы чоннар чаа 250 заводтарны, фабрикаларны болгаш цехтерни тутканн. Ол үениң дүргузунда үлетпүр продукциязының чыл бүрүдеги немелде өзүлдези 13 хүү болган, ол дээрге дайын мурнундагы сөөлгү он чылдыындан 3 ажыг катап хөй дээни ол-дур. Хөй-хөй бүдүрүлгелерни чаартып кылган. Өзүп турар национал экономиканың чаа адырлары—машина тудуунуң болгаш химия үлетпүрү чедиишкинниг хөгжүп турар. Румынияның үлетпүр бүдүрүлгези 1960 чылда дайын мурнундагы деннелди 5 катап ашкан.

Хожудангай Румыния амгы үеде хайныышкынныы-биле хөгжүп турар үлетпүрлүг болгаш кооперастаашкан көдээ ажыл-агыйлыг мурнакчы чурт болу берген. Румынияның улус ажыл-агыйы румын улустуң эргеажыктарынга, бүгү социалистиг лагерьниң эрге-ажыктарынга таарыштыр хөгжүп турар. **(Адыш часкаашкыны)**. «Румынияга савалаан» деп бижиктиг бараанарны чуртка садып турган ындыг үени чаа Румынияның аныяктары ам чүгле улус чугаазындан билирлер. Бистиң хүннеривисте заводтар дерилгелеринде болгаш калбак хереглелдиң бирги чергелиг бараанарында: «Румынияга кылган» деп өске сөстер бижиттинген. **(Адыш часкаашкыны)**.

1945 чылда Румынияга бир америк бүдүрүлге ээзи чораан деп менээ чугаалап турган чүве. Ол болза Румынияга улуг өскерилгелер болуп турган үе. Румын улустуң күжүнге болгаш мергежилинге америк хөренгитен бүзүревээн. «Бир эвес румынны кажан бир шагда боттары тракторну кылып шыдапса, мен бир дугаарында ооң дугуюнуң адаанче халый бээр мен» деп ол медеглээн. **(Залга хөглүг шимээн болган)**. Төөгү америк монополияларның ол адыырган төлөөлекчизин кочулап шоотканн! Тракторларны, өрүмнээр машиналарны болгаш өске-даа хөй дерилгелерни румыннар ам хөй чылдарда бүдүрүп үндүрүп турар. Бир эвес демги «өттүр көрүкчү» бодунуң сөзүнге ээ болган болза, ооң кадайы дулгуяк артар, а уруглары —өскүстер болуп артар ийик. **(Залга хөглүг шимээн болган. Адыш часкаашкыны)**. Румынияга кылган чаңгыс эвес, харын мун-мун тракторлар Румынияның шөлдеринде ажылдап турар-ла болгай.

Румын улустуң күш-ажылының ачызында социализмниң экономика талазы-биле быжыг үндезини тургустунган. Культура революциязын боттандырарында болгаш чоннун чаагай байдалын көдүрериндe шылгарангай чедиишкиннер чедип алдынган. Социализмниң кайгамчык улуг тургузуушкунунуң демдээ мырынай илези-биле көстүп турар ындыг бедикче ам чурт көдүрүлген.

Румын улустуң кайгамчыктыг чедиишкиннери Румынияның алдарлыг ажылчын аңгызының күш-ажылчы күжениишкининден хоорулбас. Румынияның ажылчыннары чаа ниитилелдиң мурнакчы күжү, партияның болгаш улус-демократтыг тургузугнуң чайгылыш чок челенгиижи болуп турар.

Маркс пролетариатты капитализмниң хөөржүдүкчүзү деп адаан. Социализм үезинде ажылчын аңгы дээрге амыдыралды бадыткап, чонга аас-кежиин берип турар, ниитилелдиң кол чогаадыкчы күжү болурдур. Социализм үезинде ажылчын аңгы хостуг чогаадыкчы ажылга бир-ле дугаар бүрүн арганы алыр. Ол болза чаа ниитилелди тургузарынга сорук киирикчи болгаш өгелекчи апаар. Бүгү социалистиг чуруттаргаазында-биле бир дөмей, Румынияның ажылчын аңгызы бүгү улуска ёзулуг аас-кежиин тургузарынга төлептиг салыышкынны киирип турар. **(Үр адыш часкаашкыны)**.

Румынияның ажылчы чоннары социалистиг орудтап бүзүрелдиг базым-биле чоруп орар. Революсчу тулчуушкуннарга каңнаттынган, алдарлыг марксисчи-ленинчи Ажылчын партия оларны баштап турар. Румынияга чоруп турганым үезинде эш Георгиу-Дежтиң болгаш өске-даа румын коммунистерниң үр чылдарда хилинчектеп чыткылааны кара-бажыңнарны көрген кижи мен. Ол кара-бажың өрээлинде хана аажок кылын, ооң сонгаларында демир хана-карактар быжыг. Эш Георгиу-Дежтиң болгаш ооң өөнүктериниң хосталгазын казып турган кижилер Румынияның ажылчы чоннарын баштыңчы чок болдурар бодап турганнар. Румын коммунистерниң партиязының баштыңчыларын олар кара бажыңнап алгаш, ажылчы чоннуң билдилиг удуртулгазын чок кылыр, оларның дайынчы демиселин суларадыр деп бодап турган. Ынчалза-даа эш Георгиу-Дежти болгаш ооң революсчу өөнүктерин кара бажың сыйын шыдаваан. Мөлчүкчүлерни улам көөр хөңнү чок болдурарынга оларны кара-бажың өөреткен. Күш-ажылчы кижилерниң кайгамчыктыг төлөөлекчилерин реакцияның аңаа тудуп тургулааны кара-бажыңнарның ханалары Румынияга буступ дүшкен. Бистиң улуг херээвистиң тиилээриниң херээ дээш, ол шаажылал черинге бүгү-ле качыгдалдарны эдилеп эртип шыдаар кижилер кайы хире черле демир дег сыныш чок күзел-соруктуг болур ужурлугул дээрзин хылын, шык ханаларлыг болгаш бетон шалаларлыг, ол мунгаранчыг каранғы өрээлдерни көрүп турган бодап турган мен. Олар шылгалданы тудуп шыдаан, төрээн чонунуң хосталгазы дээш, социализмниң тиилелгези дээш революсчу демиселге каңнаттынганнар. **(Адыш часкаашкыны).**

Социалистиг тургузуг чурттуң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүүрүнге кызыгаар чок делгемнерни ажыткан. Румынияның хостуг чону бодунуң күш-ажылының чаагай чүүлдерин ажыглап турар. Ол болза румын улустуң ооң-биле чаа амыдыралды тудуп турары күш-ажылчы көдүрүүшкүнүнүң күчүлүг үндезини болуп турар.

Ынчалза-даа румын улустуң шылгарангай чедиишкиннериниң база бир кончуг чугула чылдаганы бар—ол дээрге социалистиг экономиканы удуртуруп ооң партиязының эртем ёзузу-биле шын көрүп турары болур-дур.

Ажыл-агыйны социалистиг ёзу-биле чорударынга өөренир деп сорулганы Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла Владимир Ильич Ленин салган. Экономика айтырыгларынга шураашкын-биле, «кызыл-шеригжи атака-биле» хөделип болбас, маңаа оваарымчалыг, бодалдыг, артык далажыр болгаш дүргедээр чүве чок көрүүшкүн херек дээр дугайын ол чугаалап турган. Бодунуң үезинде Совет эрге-чагырганга дузалаар хөңну чок турган буржуаз тускай эртемниглер коммунистерни кыжырып, экономиктиг башкарылганың нарын эртемин коммунистерге «эмин эрттир нарын» ол үүлдү олар шиңгээдип ап шыдавастар деп чугаалап тургулаан. Ынчалзажок нарын-даа үүлдерни кылып бүдүреринге коммунистер өөренип алганнар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, социалистиг чурттарның акы-дуңма өске-даа партияларының, ооң иштинде Румынияның ажылчын партиязының-даа ажылчорудулгазы ол дугайын бүзүрелдиг чугаалап турар. Чүгле социализмниң экономиктиг хоойлуларын эки билип алгаш улус ажыл-агыйын чедиишкинниг удуртуп болур дээрзин ол эки билир. Экономиканы эргелепбашкарарын социалистиг ажылагыйжы болур чоруктуң амыдыралга хынаттынган принциптеринге үндезилеп тургузар ужурлуг.

Ажыл-агыйны ең-не мергежилдиг удуртур дээш, коммунистер эрткен оруунуң дуржулгазын кичээнгейлиг өөренип база кызымак анализтеп турарлар дээрзинге бистиң чурттарывыстың улустары бүзүрээннер.

Бот-боттарын хүн бүрүде деткижип турар социалистиг күрүнелерниң күчүлүг кады ажылдажылгазынга Румынияның кирип турар чоруу силерниң чуртунарның социализмче орук-биле дүрген шимчээшкинин чиигедип турар-дыр, эргим өөнүктер. Социалистиг кады ажылдажылга—ол дээрге улустарның акы-дунма чаңгыс өг-бүлезидир.

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң айтырыгларының талазы-биле-даа, ол ышкаш даштыкы политиканың, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң айтырыгларының талазы-биле-даа үзел-бодалдарның бүрүн чаңгыс эви Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы биле Румынияның ажылчын партиязының аразынга кезээде туруп келген дээрзин медереп билири өөрүнчүг-дүр. Бистиң партияларывыстың чаңгыс-эви Маркстың, Энгельстиң, Лениннің революстуг өөредиинге шынчы болур чорукка, пролетаржы интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинген. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң Төрээн чуртувустуң амыдыралынга улуг болуушкун болур Коммунистиг партияның XXII съездизинге совет улустуң белеткенип турарының хүннеринде бистиң румын өөнүктеривис бисте аалдап келген туруп турар-дыр. Съезд партияның чаа Программазын—коммунизм тургузуушкунунуң программазын хүлээп алыр. Ам бистиң партиявыс, бүгү совет кижилер ол төөгүлүг документини сорук киириишкин-биле чугаалажып көрүп турардар. Чугула ажыл-херектер дугайында чугаа болуп турда, кажан кезээдези ышкаш, партия ажылчы чоннар-биле сүмележип, чоннуң коллективтиг угаан-медерелинге даянып турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, Ооң Төп Комитеди, Совет чазак, бистиң чуртувустуң улустары, социалистиг бүгү-ле чурттарның улустары ышкаш, боттарының күжениишкиннерин экономиканы болгаш культураны улам-на бедидир көдүреринге, кижилерниң амыдыралын ең эки болгаш омак-хөглүг болдурарынга бараалгадып турарлар. Бистер чүгле боттарывыс эки чурттаарын күзеп турар эвес, харын келир үениң салгакчыларының аас-кежиинче орукту күш-ажылывыс-биле салып турар бис. Бистиң сорулгаларывыс тайбың болгаш улуг-чаагай характерлиг. Ынчангаш бистер дайынга удур туржуп турар бис. Дайын — ол дээрге өлүм-чидим-дир, үрегдээшкин-дир. Бо үениң дайыны кижи төрелгетенни ооң экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринге чедип алган туруштарындан хөй-хөй чылдарже сонгаар октаптар ийик.

Чырыткылыг келир үеже орук ажыдар деп үү? ол дээрге социал депшилге дээш, экономиканы болгаш культураны бүгү талалыг хөгжүдери дээш демисежири, эртемде болгаш техникада чаа-чаа бедиктерни штурмнаары-дыр. Кижи төрелгетенниң бурунгаар, келир үеже депшилгелиг шимчээшкинин бистер коммунистиг хөгжүдде дээ адап турар бис. Келир үе дугайында чурт бүрүзүнүң үзел-бодалдары аңгы. Кижилер ону янзы-бүрү кылдыр адап, аңаа янзы-бүрү орудтар-биле чедип болурлар. Ынчалза-даа бистер, коммунистер болза кижи төрелгетен эңне чөптүг ниитилелче — коммунизмче кирер дээрзинге бүзүрээр бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ядыылар-даа, байлар-даа чок болзун дээш, адаргал-даа, ооң туржук адаан-өжөөн-даа угундан чок болзун дээш, күш-ажылдың бүгү-ле байлакшылдарын кандыг ниитилел тургузуунуң үезинде чөптүг хуваап болурул деп маргылдаа делегейде болуп турар. Кижи бүрүзү бодунуң кожазындан бичии азы улуг-даа үвени сегирип алгаш, ону ооң ушта тыртып алырын оралдажып турар капиталистиг делегейдээзи ышкаш кижи кижиге бөрү ышкаш эвес, а өөнүк, акы-дуңма болу бээр коммунистиг ниитилел шак ындыг ниитилел ол болур деп, бистер, коммунистер санап турар бис. Кижилерге материалдыг болгаш сагыш-сеткил байлакшылдарын кандыг тургузуг хөйну бээрил дээрзиниң дугайында ол маргылдааны дайынның шөлүнге эвес, а тайбың чарышка шиитпирлээр ужурлуг. Ол чарышка ең дээре түңнелдерни чедип алыр шак ындыг ниитилел формациязын улустар боттары-ла күзей бээрлер.

Бистиң чуртувустуң Коммунистиг партиязының Программазының төлевилели чогум-на ол дугайын чугаалап турар. Программаның үүлдери хамыктың мурнунда бистиң партиявыска, бистиң чонувуска бижиттинген. Бистиң арын-нүүрүвүс, бистиң чүткүлдеривис болгаш өртемчейни көрүп турар үзел-бодалывыс ында илереттинген. Партияның Программазы — ол дээрге коммунист бүрүзү боду болу-биле сүмележип көргеш: бистер ындыг орук-биле чоруур болгаш Маркстың, Энгельстиң, Лениннің салганы эчис сорулганы чедип алыр дээш демисежир бис, бистер коммунистиг ниитилелди ынчаар тургузар-даа бис деп чугаалаан ышкаш болуп турар бүгү-ле совет коммунистерниң бодалдарының түңнели-дир. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазы — ол дээрге бистиң партиявыстың, бистиң улузувустуң ажыл-чорудулгазының программазы-дыр, ынчалза-даа бисти шын билип алырын күзеп турар ак-сеткилдиг бүгү-ле кижилер дыка хөй дээди, ниити кижизиг чоруктун принциптерин ооң көрүп турарлар деп каталтап тур мен. Бистиң философчу үзел-бодалдарывыс-биле чөпшээрешес кижилер бар болбайн аан харын, ынчалза-даа бир эвес олар ак-сеткилдиг кижилер чүве болза бистиң партиявыстың Программазы кижизиг чорук-биле сиңниккен, ниитилел болза дайынның аргазы-биле эвес, а тайбың чарыштың аргазы-биле хөгжүүрүнүң, материалдыг бүдүрүлгени, эртемни, техниканы, культураны хөгжүдери-биле кижиниң күштерин болгаш угаансарыылын мобилизастаарының дугайын ол документ чугаалап турарын хүлээп көрбейн барып шыдавас. **(Адыш часкаашкыны).**

Чаа Программаның төлевилели болза социалистиг тургузугнуң кайгамчык улуг болдунар аргаларының тодаргай херечилели болуп турар. Чаа амыдырал дээш демиселге совет улус кайы хире улуг, алдарлыг болгаш чиик эвес орукту эрткенин төлевилел көргүзүп турар.

1919 чылды сактып көрээлинер. Ынчаарда Россия хоозураан, тонагдаткан болгаш аштаңгы турган. Контрреволюцияның болгаш интервентилерниң оттуг дээрбээ Советтерниң аныяк Республиказын — Улуг Октябрьның чурттун боой тударынга кыжаныр турган. Ол хүннерде кижи бир эвес хлеб жестинчизи болгаш шымчым дус тып алыр болза ол аңаа өөрүүр турган.

Ынчаарга улуг болгаш аар-берге ол үеде бистиң партиявыстың VIII съездизи Москвага чыылган. Россияны социалистиг үндезиннерге чаартырының магалыг, сагыш-сеткилди хайныктырып келир планын ол съездиниң индиринден Ленин төлээлерниң мурнунга, бүгү совет улустуң мурнунга калбаа-биле тайылбырлап чугаалаан. Большевиктерниң идип үндүрген программазының херек кырында боттуунга чигзинип турган кижилер ылангыя даштыкыга эвээш эвес турган. Герберт Уэллс дээн ышкаш, бодунуң фантазияларынга шак ындыг дидим чогаалчы безин «Кремльдиң күзекчизинин» планнарының херек кырында боттуунга шынзыкпаан. Бодунуң күзел-бодалы-биле октаргайже үнүп, чүс-чүс чылдарже ханылап кирип турган ол кижи социализмниң тургузугну күжүнге бүзүрээр кылдыр бодун албадап шыдаваанын, бистиң планнарывыс хөлүн эрттир дидим, боттанып арга чок кылдыр аңаа сагындырып турганын бодап көрүңер-даан.

Ынчалза-даа чылдар эртип-ле турган, мурнундагы Россия империязының карак четпес калбак-делгем девискээринде болуп турар кедергей улуг чаартылгаларны делегей магадаашкын-биле көрген. Совет улус бодунуң Төрээн чуртун карак кызыл күш-ажылы-биле күчүлүг социалистиг индустриалдыг күрүне болдурган. Ам бис кандыг-даа сорулгаларны күүседип шыдаар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Чогум-на совет кижилериниң октаргайже бир дугаарында кедүрлүп үнгени таварылга эвес-ле болгай. Юрий Гагаринниң соонда октаргайже чижеглээр чүве чок чоруушкунну кылган бодунуң алдарлыг оглу Герман Степанович Титовка бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы, бистиң бүгү чуртувус изиг байыры мырынай чаа чедирген. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Совет экономиканың, эртемниң болгаш техниканың улуг чедиишкиннери бистиң космонавтыларывыстың эрес-маадыр чоруунга көзүлген. Социалистиг тургузугнуң улуг артык күштерин олар көргүзүп турарлар. Шаанда чүгле күзелбодал болуп турган чүүлдү совет эртемденнериниң, инженерлериниң, ажылчыннарның, колхозчуларның генийи болгаш күш-ажылы херек кырында боттуг чүүл болдурушкан. Ийет, коммунистер шынап-ла кончуг дидим күзекчилер! Ынчалза-даа олар боттарының күзелдеринге чүвени ылап боттуу-биле көөр кижилер-дир, чон-биле, амыдырал-биле ыяк сырый харылзашкан кижилердир. Бистиң Программавыс болза ам чедип алдынган чүүлдериниң быжыг фундаментизинге, эртемниң болгаш техниканың быжыг үндезининге үндезилеттинип турар. Ону күүседири, кажан бир шагда чугаалажып турганы ышкаш, бурганның хайырлалындан хамааржыр эвес, а ажылчыннарның, тараачыннарның, интеллигенцияның тура-соруундан, энергиязының болгаш күш-ажылындан хамааржыр. **(Адыш часкаашкыны).**

Совет Эвилелинде коммунизм тургузуушкуну — миллион-миллион кижилериниң боттуг чогаадыкчы төрээ-дир, кижи төрелгетенниң бүгү төөгүзүнде улустуң ең-не ханы болгаш күчүлүг шимчээшкининиң бирээзи-дир. Совет кижилериниң күш-ажылчы сорук киириишкини, боттарының бүгү-ле күштерин коммунизм тургузуушкунунга бээр дээн оларның чаныш-сыныш чок шиитпирлиг чоруу — партияның төлевилээни планнарның амыдыралга боттанган турар дээрзиниң шынчы магадылалы ол-дур. **(Адыш часкаашкыны).**

Тайбының байдалдарынга, дайын-биле кыжаныышкын чокка, дайынның чепсектери чокка чаржыылыңар че! деп, капиталистиг делегейге чайгылыышкын чокка чугаалаарының аргазын бистиң херээвистиң чөптүүнге бүзүрел совет улуска берип турар.

Совет Эвилелинге, ооң тайбың политиказынга бүзүревес чорукту нептередирин оралдажып турар бүгү-ле кижилерге бистиң партиявыстың Программазы өлүмнүг согуушкунну таварыштырып турар. Ам партияның идип үндүрүп турары коммунизмни тургузарының улуг-чаагай программазын амыдыралга боттандырарынга быжыг тайбың херек дээрзи кажараваан кижилерге безин тодаргай болгай.

Бистернiң янзы-бүрү билип турарывыс, ынчалза-даа шиитпирлевейн хевээр арттырып каап болбас ол бүгү айтырыларны кады шиитпирлээрин Совет чазак барын талакы күрүнелерниң чазактарынга санаддап турар, чүге дээрге ол айтырыглар күрүнелер аразынга эрбеннежиишкинни болдуруп, делегейге дүшкүүрлүг байдалды төрүттүндүрүп турар.

Италияның премьер-министри дээрги Фанфани-биле болгаш даштыкы херектер министри дээрги Сеньи-биле мээн кылган беседаларымның дугайын маңаа холбаштыр кысказы-биле чугаалаар бодай-дыр мен. Ол беседалар ажыктыг болган чүве. Янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелериниң төлөөлекчилериниң аразынга ужуражыышкыннарның үезинде болдуна берип болур эрбеннежиишкиннер ол беседаларның чорудулгазында болбаан. Кандыг-бир чүвелерни дүрбүштүрерге изий бээр болгаш хыва берип болур дээрзи биддингир болгай. Ол дүрүмну эртебурунгунуң кижилери безин билип алган болгаш ындыг арга-биле отту үндүрүп ап турганнар. Ынчалза-даа күрүнелер аразынга эрбеннежиишкин дайынның өртүнге чедирип болур.

Бир эвес бистиң күрүнелеривистиң — капиталистиг күрүне—Италияның база социалистиг күрүне—Совет Эвилелиниң дугайын чугаалаар болза, ол дээрге бир эвес ынчаар сөглеп болур-ла чүве болза, янзы-бүрү будуштуг чүүлдер-дир. Ынчалзажок бистер беседа чорутказ, кижилерге тайбың херек, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының принциптерин удуртулга болдурбушаан, тайбыңны камгалаар херек дээрзинге чаңгыс бодалдыг болган бис. Дээрги Фанфани маргылдаалыг айтырыгларны тайбың ёзу-биле шиитпирлээринче чүткүп турар кижи-дир деп, менде ындыг бодал тургустунуп келген.

Ынчалза-даа күрүнелер ажылдакчылары болза Германия-биле тайбың керээзин чарарының эргежок чугула апарган үезинче бистиң чоокшулап кел чыдарывыс-биле холбаштыр ам оларның мурнунда туруп турар бергелерни база-ла боттуу-биле көөр ужурлуг.

Германия-биле тайбың керээзи чардынган болгаш делегейниң ийиги дайынының артыышкыннары ооң-биле узуткаттынган турарынга бүгү-ле кижилер өөрүп амыраар ужурлуг кыдыр сагындырар. Ынчаарга бо орта тодаргай бергедээшкиннер тыштып кээп турар-дыр. Италия болза немец реваншистериниң, гитлерлиг Германияның чедир соктунмаан артынчыларының чагырып башкарыш турары агрессчи бөлүглежиишкин—НАТО-нуң кежигүнү болуп турар-ла болгай. Американың Каттышкан Штаттары немец реваншистериниң аайынга кирип турар, ынчаарга ол чорук улуг айыылдыг болуп турар.

Бис дээрги Фанфани-биле садыглажылга дугайын чугаалажы бергеш, садыглажылганы эжиждериниң перспективалары улуг деп, ийилээ демдеглээн бис. Совет улус Италияның бойдузунга, культураазынга, уран үүлүнге ынак болгаш ону билип турар деп чугаалаштывыс. Итальян апельсиннерге бистиң кижилер ынак болуп турар, ол апельсиннериниң амданы шынап-ла кончуг чаагай деп, мен чугаалаадым. **(Залга хөглүг шимээргээшкин)**. А Италияда америк ракеталарны кайда тургусканы? деп, мен дээрги Фанфаниден айтырдым оң. Олар демги ол апельсиннiг арыгда туруп турар деп, дээрги Фанфани харылады. **(Залда шимээргээшкин).**

Итали улуска өжөөтен бодал совет кижилерде чок. Харын-даа бистер Италияның улузу-биле тайбың болгаш найыралдыг чурттаарын күзеп турар бис. Ынчалза-даа ол чурт болза Германия-биле тайбың керээзин чарганының таварылгазында биске дайын-биле кыжаныш турар агрессчи Атлантика бөлүглежиишкининде киир тыртырган болуп турар.

Дайынның хоойлулары кадыгдошкун. Итали улуска удур бистиң чүвүс-даа чок, бистер аңаа буянны болгаш аас-кежиин күзеп турар бис деп каталтап тур мен. Ынчалза-даа бир эвес Американың Каттышкан Штаттарының агрессчи бөлүктери болгаш Аденауэр бистиң улустарывысты үскүлештириптер болза, ынчаарда бис бодувустуң айыыл чок чоруувусту камгалавышаан, НАТО-нуң шериг баазаларын, олар каяадаа турза, ооң иштинде бир эвес олар апельсиннiг арыгларга-даа турар болза, согар ужурга таваржыр аппаар бис. **(Адыш часкаашкыны)**. Ынчан Италияның чүгле апельсиннiг арыглары чок болур эвес, харын-даа оларны тургускан, Италияның культуразын болгаш уран үүлүн улуг-чаагай болдурган кижилер, оларның чаагай медерелдеринге бистиң бүзүреп турарывыс кижилер база-ла кырлып болур чадап чок.

(Төнчүзү 2-ги арында).

СОВЕТ-РУМЫН НАЙЫРАЛДЫҢ МИТИНГИЗИ

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Эгези 1-ги арында).

Хүләәп алыышкыннарга Грециянның элчини-биле ийи удаа чугаалажыр ужур меңээ таварышкан чүве. Грек улус-биле акы-дүңмалышкы чоруктуң ёзузу бистиң чуртувустуң славян улустарында—орус, украин болгаш белорусь улустарда тургустунган. Эрте бурунгу шагда хаан Владимир Киевский чүдүлгени шилип келири-биле чорумал кижилерни хомуйлап чоруткан. Төрээн чуртунга ээп чаныр келгеш, грек чүдүлге ең дээре чүдүлге-дир деп ол кижилер чугаалааннар. Ындыг болза-даа хаан Владимирге илеткеп турган ол кижилерниң түңнелдерин анализтээнивис херээ чок. Чүдүлге айтырыларының талазы-биле бистиң бодалывыс туский, ындыг болза-даа бо таварылгада ооң дугайын чугаалааның херээ-даа чок. «Русьтуң сагыл четтириишкини» болганын төөгүден сактып тур боор силер. Ооң ужурунда Киевте кудумчуларның бирээзин Крещатик деп адап турар. Владимир сагыл четтирдири-биле кижилерни Днепрже ол оруктап сывырып турган деп чугаалажып турар. Ынчангаш чүгле крест-биле эвес, харын база моңыяш-биле сагыл четтирдип турган, чүге дээрге, хөй-хөй кижилер чаа чүдүлгени хүләәп алырын күзевейн турган. Бистер ынчап сагыл четтирипкен кижилер апарганывыс ол чүве-дир. **(Залда шимээн болган).**

Грециядан ооң культуразының, ооң амыдырал чанчылдарының хөй-хөй чүүлдери ооң-биле кады биске база чедип келген. Грек улус-биле адаан-демиселдер биске кажан-даа чүгле болбаан эвес, харын оон туржук, кажан гректер боттарының хосталгазы дээш дайылдажып турда, бис оларның талазынга бүрүү-биле турган болгай бис. Даштыкы кулданыкчылардан грек улустуң хосталгазы дээш демиселге орус кижилер боттарының ханын төккен.

Делегейниң ийиги дайынының үезинде, кажан Гитлер Грециияже халдап кирген үеде Совет Эвилелиниң улустары фашистиг араатанларның мурнунга бажын мөгейтпээн грек улустуң маадырлыг чоруун магадап турган. Кажан гитлержилер Совет Эвилелинче халдап келген үеде грек улус бистиң демиселивиске сагыш-сеткилин каттыштырып, фашизмге удур улустарның демиселиниң ниити херээнге бодунуң салыышкынын киргген дээрзин билир бис.

Делегей дайыны-даа доозулган, фашизм-даа чылча шаптырткан. Гитлерлиг Германияга удур эрес-маадырлыг демиселди чорудуп турган кижилер хүндүлелди болгаш хүндүткелди чедип алган болгу дег кылдыр сагындырар. Ындыг болза-даа оларның хөй, чижээлээрге, Акропольдуң маадыры Манолис Глезостуң кара бажында чыдары хараадаңчыг-дыр. Грецияның иштики херектеринге холгаарлаарын күзевейн турар бис. Ол дээрге бистиң чаңчылдарывыс эвес-тир. Ындыг болза-даа фашизмге удур демиселге эвээш эвес ханын төккен өске-даа чурттарның улустары-биле бир дөмей, бистер, совет кижилер маадырлыг чоруу хамаарышпас чорук дээш демиселдиң төөгүзүнде алдын арын болуп киргген кижиниң кара бажында хилинчектеним чыдарын сагыш амыры-биле хайгаарап шыдавас бис.

Элчин-биле беседага мен бистин улустарывыс кезээде акы-дүңмалышкылар чораан, бистиинде ышкаш шак ындыг аас-кежикти гректерге кезээде күзеп чораан бис деп чугаалаан мен. А Грецияның чазаа НАТО-нуң агрессчи Соңгу-атлантика блогу-биле бодун доңнаштырып алган ышкажыл.

Совет Эвилелинге удур угландырган шериг базалары Грециянын девискээринде сайгара тургустунган деп чүве биске билдингир болгай. Кажан АКШ-тың башкарыычы бөлүктери болгаш Аденауэр байдалды чидиглендирип, дайынны өскүдүп үндүрери-биле кыжаныр турар үеде, бир эвес Германия-биле тайбың кереэзинге ат салдына бергенде бүгү блоктуң өмүнээзинден, НАТО-да бактааган бүгү чуруттарның өмүнээзинден биске кыжанганы ол болур-дур. Европаның Франция, Англия болгаш Барын Германия ышкаш ындыг чуруттарының дугайын чугааласка безин Греция, Италия, Норвегия, Дания, Бельгия, Голландия ышкаш, ындыг чуруттар дайын-биле биске кыжаныр турар апаар-дыр.

Бис Герман Демократтыг Республика-биле тайбың кереэзинге атты салыр бис. Бир эвес империалистиг күрүнелер дайынны өскүдүп үндүрүп келир чүве болза, чүгле кол чуруттарның девискээринге эвес, харын база Соңгу-атлантика блокта бактааган өске-даа чуруттарның девискээринде турар шериг базаларына өлүмнүг согугну камгалалдың чурумун ёзугаар таварыштырарынче бисти империалистиг күрүнелер албадай бээр-дир. **(Адыш часкаашкыны).** А шериг базалары ээн черлерде турбайн турар деп чүве билдингир-ле болгай. Чугаалажып турарын ёзугаар алырга, Италияда шериг базалары цитрус арыының иштинде, а Грециядa—оливка арыының иштинде сайгара тургустунган.

Делегейниң эрткен дайынының үезинде ону кылыры чедип алдына бергени-биле бир дөмей чамдык хоорайлар ажык деп чарлаттынган турарынга кым-бир кижилер кордап турар чадавас. Ындыг болза-даа хоозун кордалдарга алзып болбас ужурлуг. Бир эвес өскүп үнүп келзе, термоядролуг дайынга фронт биле тыыдың аразында ылгал чок болур.

Грециягa ең угаазылалдыг политика—НАТО-дан үнери болур деп грек элчинге чугаалаан мен. Мынчангаш дайын үнүп келген таварылгада греция качыгдалга таварышпайн баар. Элчиниң меңээ чугаалааны болза: Акропольче болгаш Грецияның өске-даа төөгүлүг турасказалдарынче атомнуг бомбаларны октаар деп дужаалды ол кажан-даа бербес дээрзинге Совет Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга бүзүрээр мен. Дээрги элчин, силерни шыжыктырбазын күзээн ийик мен, ындыг болза-даа силер ханызыбиле чазып турар-дыр силер.

Совет Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы мен, чогум-на харын Акропольче бомбалар октаар деп дужаалды бербезим-не шын-на ыйнаан. Ындыг болза-даа Соңгу-атлантика блоктуң Грециядa сайгара тургустунганы шериг базаларынга согуг таварыштырарындан кортпас бис. Ындыг таварылгада харыысалга хоорайларны-даа, улустарны-даа, төөгүлүг турасказалдарны-даа согугнуң адаанче киргген кижилерге өнзажыр апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Тайбың кереэзинге ат салыр дээривиске чүгле ооң ужурунда бистиң чуртувуска, бистиң улузувуска, социалистиг лагерниң чурттарынга кыжаныр турар. Моон-биле кады Барын Берлинде немецтериң хосталгазы дээш дайылдажыр бис дээр чергелиг чүвени олар медеглеп турарлар. Ындыг болза-даа ол дээрге тоолчургу чугаа-дыр. Барын Берлинде 2 миллион 200 муң кижи чурттап турар болгай. Бир эвес дайын өскүп үнүп келир чүве болза, чүс-чүс миллион кижилер өлүп болур. Империалистериң ындыг чыдактарын бүзүрелдиг деп угаансарыылдыг кандыг кижи хүләәп көөр боор. Кым-даа халдавайн турар хосталганы камгалаар дээр чылдак-биле империалистер бистиң быжыывысты шенеп көөрүн күзеп турарлар, олар бистиң социалистиг чаалап алыышкыннарывысты узуткаарын күзеп турарлар. Дээрги империалистер холдарынар чолдактыр! **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Империалистер болгаш колонизаторлар улустарны кара турада аажылап амдажып калган арзыланнын ырланыышкыны азий болгаш африк улустарны суртедиптер деп бодап чаңчыгын калганнар. Ынчалза-даа ам шаг-ye өске-ле болгай. Британ арзыланның ырланыышкынынан улустар мурнундаазы ышкаш ынчаар кортпас апарган. Англи колонизаторлар француз колонизаторлар-биле кады Египетче халдаан болгаш үлегерлеп чугаалааргa, эки суртээшкинни алганнар. Египетчилер арзыланның кудуруундан шынгыы силгипкен болгаш ону үндүр октапканнар. **(Хөглүг шимээргээшкин, Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Ийет,—шаг үе ам өске, а империалистериң тура-хөңну өрги хевээр арткан, бөрүзүг чилбизи ол олчаан. Совет Эвилелинче бөрүзүг чилбизи болгаш өрги чаны-биле көөрүн колонизаторлар оралдажып турарлар. Ынчалза-даа, дээргилер, силериң Крымче халдап турган үеңер шагда өткен болгай. Оон бээр үс ажыг чыл өткен. Харын ол үенин байдалдарында безин орус улус даштыкы өжелекчилерге удур демиселге улуг маадырлыг чорукту көргүскен. Ол дээрге үс чыл мурнунда болган. Ынчан силер хаанныг Россия-биле дайылдажып турган силер. А ам хаанныг Россия чок, бистиң чуртувуста күш-ажылчы улустуң тергиндели бар! **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).**

Империалистер бисче шаандагызы дег, Россияны хүүрекпиг деп адап турган үеде дег көрүп турар. Бис майтак идиктерни музейде дужаап берикен бис, шагда-ла дужааган бис. **(Адыш часкаашкыннары).** Ыяш аңдазыннарны бистиинде чүгле музейлерде көрүп болур, а Совет чуртуң шөлдеринде үүс-чүс муң трактолар диңмиреп турар. Бис чүгле реактивтиг самолёттарда ужудуп турар эвес, а октаргай корэбли-биле чаңгыс дүн-хүн иштинде-ле чер бөмбүрээн 17 катап дескиндир ужуткан бис. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

А империалистер совет улусту коргудар бодап турарлар ышкажыл! Коммунизмниң тиилелгезинче бистиң соксаал чок бурунгаарлап бар чоруурувус социалистиг чаа оруктан, Маркстың — Энгельстиң — Ленинниң айытканы оруктан олар боттары корга бергеш бисти коргудар деп оралдажып турарлар болгай-аан. Ылап-ла оон силер коргуп турар силер, дээрги империалистер! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Бис коммунизмче бурунгаарлавышаан, янзы-бүрү социал тургузуглуг чуруттарның аразында тайбын чарыштың идеязын камгалап турар бис. Бис кымга-даа кыжанмайын турар бис. Бо тайбың чарышка кымның тиилей бээринден кым-даа ялбес: эки тургузугну кижилер боттары шилип аптар. Кым хожудап калдыр, кижи ниитилелиниң хөгжүлдезин кым амдыызында билбээн болдур, одар эттинип четтиге бээр болгаш бистиң оруувус-биле чоруптар, а бис оларга байыр чедирер бис! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Американың Каттышкан Штаттары, үнелиг түүлдериниң эде үнелээшкини чоруп турда, бодунуң хөгжүлдезиниң шынавыла хилинчектиг үезин ам чуруттап өртип турар. Меңээ ышкаш, силерге ону кылыры база берге болзажок, боттарыңарны оларның байдалында кылдыр бодап көрүңерем. Борта артистер бирде хаанныр, бирде пролетарийлер болу берип дүрген хуулуп шыдаар. **(Залда хөглүг шимээргээшкиннер, адыш часкаашкыннары).** Че, ынчаңдыр, хаанның ийикпе кандыг-бир ноянның байдалында дийик деп боданып көрүңерем: ол байлакка чанчыккан, аваа мөгейип келир чорукка, ооң карааңче көөр өрге кымда-даа чок, а бажын мөгейтир болгаш чүгле ооң чүвүрүнче азы майыктаажынче көөр чорукка ол чанчыккан.

Шардая семирээн, күштүг америк империализм демги хаан азы ноян ышкаш, бүгүде аваа сөгүрүүр болгаш оон коргар чорукка чанчыккан. Ынчаарга, хенертен Совет Эвилели тыптып келген. Бистиң рубльчигживис баштай элээн кошкаак турган, ынчалза-даа ол быжыгып, дадыккан болгаш доллардан үнелиг апарган.

Бистиң чуртувус улуг күчүлүг күрүне кылдыр хуула берген. Бис күчүлүг үлетпүрүү, сайзырангай көдээ ажыл-агыйны тургузуп, эртемни, культураны көдүрген бис, а империалистер бисче, Россияже үүс азы бежен чыл мурнунда көрүп турганы ышкаш ынчаар көрүп турарлар.

А бис канчаар бис? Чүнү айытказар силер?—деп, маңнажыр болгаш дилээр бис бе. Бис ону күзевес бис. Империалистерге—силер, дээргилер, бисти эскербедиңер — деп, ындыг чүвени украинада чугаалажып турары ышкаш: «ой, силериң караңар уштуна бербээн бе»—деп чугаалаар бис. **(Залда хөглүг шимээргээшкин, диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Боттуг чорукту медереп билирин империалистериң оскунганы шак мында болуп турар база ам дыка хөй болуушкуннарның човуланныг орталандыр бодаашкыны болуп турар.

Президент Кеннеди Венага мөңнбиле чугаалажып тура: «бис дээрге улуг чурт болгай бис» деп, демдеглээн. А мен аваа: «Шын-дыр ийин, ынчалза-даа Совет Эвилели база улуг чурт болгай дээрги президент» деп харыыладым. **(Залда хөглүг шимээргээшкин, диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Оон ынай, 1960 чылда Парижке дээрги Макмиллан, Эйзенхауэр бистиң чуртувуска хамаарыштыр өөдөжек үүлгедиг кылган турда-ла, ооң-биле чаңгыс столга олуруп, чугаалажылга кылырынче мени үргүлчү кызыдып турган. Ол: «билип көрүңерем, дээрги Хрущев, ол дээрге улуг чурт-ла болгай, буруум билиндим деп шыдавас»—деп чугаалаан. Мен аваа: «Адырам аңар, бис база-ла улуг чурт бис, бис буруузун миннирин негеп турар болгаш буруузун билинмес болза бистиң чуртувусту дорамчылааннар-биле чаңгыс столга олуруп шыдавас бис» — деп харыылаан мен. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Моон ужурунда, бис империалистерге: силер ам чамдыкта чөнүк кырган-ачаның, аданың азы аваның аажызы ышкаш, ындыг турушта турар-дыр силер дээрзин билип көрүңер деп чугаалаар бис. Оларның оглу чолдак шалбырын узун чүвүрбиле шагда солупкан, а уруу дыыраттынып турар апарган, ынчангаш оларны улуг кижилер кылдыр саналарын олар негеп турарлар, а төрелдери чажыдан тыртыкларын ийикпе кулактаарын ам-даа күзевишаан. **(Хөглүг шимээргээшкин, адыш часкаашкыннары).**

Бисти база ынчаар, ындыг хөөнбиле көрүп турарлар-дыр. Шупту-ла бисти: «Ол хоржок», «мону ынчанманар», «бир эвес ону кылыр болзунарза, кулаацарны долгаптар бис» деп өөредирин күзеп турарлар. Ындыг кыжаныгларга: бис силернин кулаацар долгавас бис, а өске черинерже тутсуптар бис» деп харыылап болур. **(Залда хөглүг шимээргээшкин, адыш часкаашкыннары).**

Германия-биле тайбың кереэ дээш демисел—ол дээрге ийиги делегей дайынының артыышкыннарын узуткаар дээш, тайбынны болгаш улустарның аймыл чок чоруун быжыглаар дээш демисел болур. Совет Эвилелиниң, бүгү социалистиг чуруттарның хүндүлүг ажылчын аңгызы өрге-чагырганы холга алган, империалистер болгаш колонизаторлар барымдаалап көөр болгаш социалистиг чуруттарның улустарын болгаш өрге-ажыктарын хүндүлеп көөр ужурлуг ындыг күрүнелерни тургускан дээрзин биске кыжаныр турар кижилер билип алзыннар! **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).**

Мен текстен дашкаарлап бодумнуң чугаамны узады бердим, ам эш Дежтиң чугаазы база бар болгай. **(Залда шимээргээшкин).**

Шериг базаларының дугайында болгаш ол базаларга боттарының чуруттарының девискээрлерин берип турар кижилерниң харыысалгазының дугайында айтырыгже катап кирээлиңер.

Бир эвес дайын болу берзе, Совет Эвилели бодунуң айыыл чок чоруун хандырар, камгаланыр дээш, НАТО-нуң шериг бөлүглежиишкининиң чуруттарының шериг базалары турар бүгү девискээрлеринге согуушкуннарны таварыштырарынче албадаттырар апаар.

Бажы одура шаптынза, ооң дүгү дээш ыглавас деп орус улегер чугаа бар. Бир эвес кижилер өлгүлеп калыр болза, эрги шагның турасказалдары биске чүге херек деп? Бисте, Совет Эвилелинде болгаш социалистиг өске-даа чуруттарда бистиң улустарывыска эргим үнелиг төөгүлүг турасказалдар база бар болгай. Ынчангаш кижилериң амыдыралын камгалаар болгаш культураның турасказалдарын камгалаар сорулга-биле агрессчилерге өлүмнүг согугну бээр апаар бис. Ынчангаш социализмниң болгаш коммунизмниң чаалап алыышкыннарын камгалаар, бүгү делегейге тайбынны камгалаар чүткүлге, агрессчиге удур демиселге бисти үүг-даа чүве доктаатпас. **(Адыш часкаашкыннары).**

Олар нейтроннуг бомбаны тургузары дээш ажылдап турар дээр дугайында чугааны күрүне болгаш шериг ажылдакчыларындан, ылаңгыя АКШ-тан ам ховар эвес дыннап турар бис. Нейтроннуг бомба ооң тургузукчуларының бодалы-биле алырга бүгү дириг чүвени өлүрер, ындыг болза-даа материалдыг үнелиг түүлдерни үрегдевес ужурлуг болуп турар.

Ийет, эштер, ол кижилер ынчаар бодап турарлар-дыр. Олар дээрбечилериниң принципин ёзугаар хөделип, кижини өлүрерге ооң костюмун ханга боштырбайн ап ажыглаарын күзеп турарлар. Нейтроннуг бомба деп чүвениң утказы ол-дур. Ол дугайын АКШ-тың конгрезинде, парлалгада чугаалап турар. Ол хамаан чок, ындыг бомбаны тургузарын силер канчаар көрүп турар силер деп айтырыгны парлалга конференциязының үезинде президентиге ажыы-биле салып турганнар. Ынчалзажок президент аваа харылаарындан ойталаан.

Ооң дузазы-биле кижилерни өлүрүп, ынчалзажок бүгү байлактарны хевээр артырып болур ындыг бомбаны тургузар деп империализмниң эн-не агрессчи төлөөлекчилериниң араатанзыг морали ол-дыр. Ол кижиниң хоойлузу бе, ынчаш? Оларга кижи чүү-даа эвес ышкажыл. Оларга кол-ла чүве—империалистерни эң коргунчуг кем-херектерже идип турар дээрбедел, олча дээш чүткүл болур.

Коммунистер болза кижиниң күш-ажылы болгаш гениймиг-биле тургустунган материалдыг болгаш угаанбодал байлактарын үнелеп турар. Ындыг болза-даа күш-ажылы-биле чер кырында бүгү-ле чаагай чүүлдер тургустунган кижиниң бодун чүүден-даа артык үнелеп турар бис. Ынчангаш, чүгле кижиниң күш-ажылының түңнелдерин эвес, а хамыктың мурнунда ооң бодун камгалаарын, улустарны камгалаарын күзеп турар бис. Бистиң философиявыс, бистиң моралывыс ында. Ёзулуг коммунистиг гуманизм ында. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыннары).**

Грек улуска, НАТО-да бактаап кирип турар өске-даа чуруттарның улустарынга: канцлер Аденауэр, реваншистер (өскөнзиректер) ооң политиказының талаакчылары бүгү кижилер силерни кайы хире айыылдыг орукче идип турарын билип көрүңер деп чугаалап тур бис. Бир эвес империалистер дайынны кыпсып үндүрүптер болза бодувустуң күзеливис чок-даа шериг базаларыказа-даа турза агрессчилерге өлүмнүг согугларны бээр кылдыр Совет Эвилелин болгаш социалистиг өскедаа чуруттарны дайын логиказы болгаш хоойлулары албадаптар болгай.

Байдалды шын угаан билип, болдуна берги дег айыылды чайладыр дээш бүгү чүвени кылыр херек.

Бирги өөлчегде ийиги делегей дайынының артынчыларын чуруттар аразында харылзаалардан ап октаары болгаш бүгү күрүнелер-биле найыралды доктаадыр тургузарынга болгаш кады-ажылдажылганы хөгжүдер арганы ажыдары өргежок чугула деп санап турар бис.

Германия-биле кереэни чарары ооң бүгү киржикчилеринге, тайбынче чүткүп турар болгаш тайбынның өрге-ажыктарынга бодунуң политиказын тургузуп турар бүгү кижилерге ажыктыг болур ийик. Совет Эвилели бо айтырыг талазы-биле делгеренгей санаалдарны киргген. Ооң-биле кады, барын талакы күрүнелериниң кандыг-даа боттуг саналын дыннаарынга болгаш чугаалажып көөрүнге белен бис. Бистиң туружувустан ында чок чүвени — дилевеңер деп барын талакы күрүнелерге чугаалап турар бис. Совет чазак кымга-даа кыжанмайн, кымның-даа өрге-ажыктарынга когарал чедиреринче чүткүвейн турар. Бис боттуг фактыларны барымдаалап база чуруттар аразында харылзаларны бар турар чүүлдерге дүүштүрерин күзеп турар бис.

Ам ийи герман күрүне туруп турар, ынчаарга дайын-биле ийи Германиядан чаңгысты кылыр дээр ораддажыышкын буурап дүжери чайлаш чок. Бир эвес ындыг дайын эгелей бээр болза ынчан Германияга кымны-даа база чүнү-даа каттыштырар аргажок апаар. Ону билир херек. Ынчалзажок кыжаныгның болгаш дайын айыылын күштелдиреринiң оруунче бодунуң эвилелчилерин канцлер Аденауэр кызымаккай киир тыртып турар. Ол үр чуруттап, хөй чүвени көрүп, ол бодуу чаалажып чорбаан, ооң оолдары офицерлер эвес, бодун христиан мен деп адаттынып, христиан партияга хамааржып турарынга чоргаарланып турар кижи канчап черле дайынче кыйгырып турарыл ол? Немец улуска, бүгү кижилерге ындыг айыылдыг, ол хире хоралыг бодалдарны аваа бурган сымыранып турбаскала болгай. Аденауэр бодунуң улузунга бараан болурун күзеп турар мен деп медеглеп турар. Бир эвес дайынны ол кыпсып үндүрүптер болза Барын Германияның бүгү чонунун, чүгле ооң эвес, харын-даа өске-даа хөй-хөй чуруттарның бүгү чуруттакчы чонунуң туруп турар чоруу турар, турбазының айтырыы тургустунган турар апаар, чүге дээрге дермоядролуг дайынны чаңгыс чуруттуң кызыгаарының иштинге тудары берге болгай.

Миннип, боданып көрүнер дээргилер! А мөгүдеп дүүревейн, бодал бодаар аргазын оскунмаан база улустар аразының байдалын хөгжүдери олардан хамааржыр кижилерни кыйгырып тур мен. Америк күрүне секретары Даллес дермоядролуг бомбалар-биле кыжаныр, социалистиг чуруттарга хамаарыштыр «күш төгөөр» политиканы чорудуп турган үе база бар. Каттышкан Штаттарның империалистиг чүткүлдериниге чөпшөөрешпейн турган бүгү күрүнелерге хамаарыштыр ындыг политиканы ол чорудуп турган. Ол болза ажык атомнуг күткүл болган, ынчан ону барымдаалаар ужур таваржып турган, чүге дээрге согуг бээриниң четчир чепсек-хереклелдери ынчан бисте чок турган, а бир эвес ол турган-даа болза бистиң дайзыннарывыста бар турганы хире ындыг санныг база ол хире күштүг турбаан.

Ындыг болза-даа ам байдал үндезини-биле өскерилген. Ынчангаш капиталистиг чуруттар боттарының үзел-бодалын, бодунуң амыдыралының овур-хевирин күш-биле төгеп, социалистиг чуруттарның хөгжүлдезин дедирлендирер кыдыр албадап шыдавас деп фактыдан тодаргай түңнелдерни кылыр херек. Кижиниң ам дүн-хүн иштинде 17 катап долгандыр ужудуп турары бистиң бичии планетавыс кырынга сарыылдыг политиканы чорудар херек.

Совет Эвилели кымга-даа кыжанмайн турар. Бистиң атомнуг вегивис үезинде дайын кыпсыр деп кыжаныры мутулай чорук-тур. Мынча деп чугаалап турар бис: эрткен дайынның артыышкыннарын узуткаалыңар, Германия-биле тайбың кереэни тайбынга ажыктыг кылдыр чараалыңар. Совет чазак кымныңдаа черлерин бодунга ажыктыг кылдыр ап алырын күзевейн турар. Тургустунган болгаш хөй чылдарда туруп турар кызыгаарларны дүрүмчүдүп быжыглаарын саналдап турар бис. Реваншистер бөлүктериниң чаа дайынны өгелөр, ийиги делегей дайынының түңнелдерин эде көөр дээр аянныг аргаларын болгаш амдажылгазын чок кылырын күзеп турар бис. Европага болгаш бүгү делегейге быжыг база үр тайбынның байдалдарын тургузарын Совет чазак чедип алырын күзеп турар.

Барын Берлин—дайындан биске дамчыттынып келген белен эвес уржук болбайн-аан. Ынчалзажок Барын Берлин дугайында айтырыгның бодун шиитпирлөөри берге айтырыг деп чугаалавас мен. Бир эвес өске тала кады-ажылдаарын күзээн болза, бир эвес Барын Берлин дугайында айтырыгны күштер шенээринiң объектизи кылдыр ол хуулдурбаан болза дугуржулга черле болдунуп болур апаар ийик. Ындыг дугуржулга тайбынның хөрөнге ажыктыг болуру чигзиниг чок. Совет Эвилели Барын Берлинче, ооң чонунуң амыдыралының овур-хевиринче халдавайн турар болгай. Барын Берлиниң статузун тайбың үенiң байдалдары-биле болгаш Германияда база Европада херек кырында байдал-биле дүүштүр күүседирин саналдап турар бис.

Барын талакы күрүнелер көөрүбиле бистиң киргген совет саналдар ийи талаларга ең таарымчалыг арганы берип турар. Кымның-даа алдарынга когарал чедирбес, өскениң күсели-биле кымга-даа күштелир чорукту бербес. Ирик дишти туруп кааптар болгаш ооң аарыындан адырлып, шынап-ла амыр-дыш удуур арганы кижи төрелгетенге бээри өргежок чугула. Ынчаарга, Американың Каттышкан Штаттарының президентизи корпунчуг чүвелер чугаалааш, ооң соонда амыр-дыш удуурун бодунуң дыннакчыларынга күзээн. Кажан ооң кырынче кыжаныглар диргелип турда кандыг кижи сагыш-амыр удуур боор. Ооң үйгузун атомнуг бомбаларның частыышкыннары үзүп болур деп бе?

Дайын калчаралы эки чүвеге чедирбес. Чүве өй-чижектиг болгай, ынчангаш дайынче чүткүүшкүннерни кывыспас херек. Бир эвес бак сатышты кызыгаарлап турбас болза ол сарыыл угаан-медерелди хөме аптар. Ынчан дайынче белеткелдиң дугуюн аажок күштүг долгаптып болур. Ынчангаш харын-даа кажан сарыыл-угаан дайын белеткелин соксадырын негеп турда, дайын белеткээринiң дугую ону долгаан кижи безин доктаадып шыдавас кылдыр ындыг дүргеделдиг болгаш күштүг долганып туруп берин болур. Ол дугуйну долгаан кижилер оортан боттары когарап болур. Ынчангаш ең коргунчуг чүве болза чүгле дугуйну долгап үндүрген кижи оорттан когараар эвес. Олар термоядролуг дайынның коргунчуг айыылынга бодунуң улустарын чедирип болур.

Бо бүгүнү шуптузун барымдаалап көөр херек, физиканың хоойлуларын-даа, база политиканың хоойлуларын-даа барымдаалап көөр херек.

Барын Берлин Герман Демократтыг Республиканың девискээринде турар. Ол күрүнениң чазаа тайбынның эрге-ажыктарын ханы билирин илереткен. Дүшкүүрлүг чорукту кошкадыр болгаш дайын сөөлүндеги Европага өй-тавында харылзааларны доктаадып тургузары дээш ол чазак тайбың кереэзин чарары-биле Барын Берлинни хостуг хоорай кылдыр хүләәп көөрүн, ооң бот-өргезин хүндүлээрин, Герман Демократтыг Республиканың чазаа-биле дугуруушканы-биле хостуг хоорай даштыкы күрүнелер-биле хостуг харылзааны тударын хандырарын чөпшөөреп турар.

Хостуг хоорайның ёзу-чуруму Барын Берлинни делегейниң идегелдиг магадылалы-биле быжыглаан турарын Совет Эвилели саналдап турар. Бүгү магадылалдарның янзы-бүрү болдунар телевилелдерин бис адагылаан бис. Дөрт күрүнелер — Англия, Франция, АКШ болгаш Совет Эвилели ындыг магадылакчылар болуп болур. Өске-даа телевилелдер база туруп болур. Барын Берлиниң херектерин холгаарлавас чорукту, туруп турар делегей практиказынга болгаш делегей өргезинге үндезилээш, бүгү күрүнелер Барын Берлинче хостуг киреринге долу хемчээл-биле хандырып болур байдалды болгаш магадылалды тургузаар арга бар. Бис чүгле Барын Берлиниң чонунга эвес, харын база Барын Берлиниң социал тургузуунга бистиң халдавайн турарывысты олар билип тура-ла ол магадылалдар дугайын кышкыржып турар барын талакы күрүнелерге быжыг магадылалды бээринге шуут белен бис.

Бистиң билдингир болгаш тодаргай саналдарывыс бо-дур. Германияби-ле тайбың кереэзин ам черле чарарын күзеп турар бис, ынчангаш улустар аразынга тайбынны болгаш найыралды быжыглаарынга белен чуруттар-биле кады тайбың таарыштыр шиитпирлээр чорукту чедип алыр бис. Бир эвес барын талакы күрүнелер бо чугула херек талазы-биле кады ажылдажыксавас болза, Совет Эвилели болгаш тайбынга ынакшылдыг өске-даа күрүнелер Герман Демократтыг Республика-биле тайбың кереэзинге ат салыр апаар.

Бүгү делегейниң мурнунга база катап чугаалайн: бот-боттарывысты коргудушпаалы; бистерни аңгылап турар чүвени дилеп тыварын оралдашпайн, ындында-ла ханы маргылдааларны улам ханылаттаалы. Чаңгыс бөмбүрөекке чуруттаар болганывыста ниити негелделер болгаш эрге-ажыктар бисте бар-ла болгай! Ол эрге-ажыктар амгы дүшкүүрлүг байдалдан тайбынның оруунче улустарның киреринге дузалаар ужурлуг. Чугаалажышкыннар столунга олуруп алгаш, эрткен дайындан укталып арткан хөрзүнге чаа чөрүлдээлерниң үрезинин өстүрүп үндүрбес төлээде, уржуктуг чүткүлдерни улам шыңгыыратпайн, шөлээн, ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажырывысты саналдап турар бис.

АКШ-тың президентизи Кеннединиң парлалга конференциязының дугайында медээни бөгүн номчудум. Германия-биле тайбың кереэзин чарары-биле холбаштыр дайын үскүлежиишкини болу бээр айыылдың дугайында айтырыгга харыылаан, президентиниң медеглээни: «Айтырыгларны тайбың арга-биле шиитпирлээрин чедип ап болур бис деп идегеп турар бис»—дээн болду.

Ындыг медеглелге байыр чедирип болур. Совет чазак чогум-на тайбың шиитпирни чедип алырын оралдажып турар. Ынчалза-даа тайбың таарыштыр шиитпирлээр чорукту чедип алыр төлээде Германия-биле тайбың кереэзин чарары эргежок чугула. Чүгле ындыг арга-биле делегейниң ийиги дайынының бузундуларын аштап болур.

Барын чүктүң харыысалгалыг бөлүктеринге, хамыктың мурнунда Американың Каттышкан Штаттарынга чаагай болдалдар тергиндеп, бооченсек көөргедир чоруктуң орнунга чүвени угаангыр көөр болгаш шыңгыыратпас үзел-бодалдар ээлээр дээрзинге идегексенчиг-дир. Германияда болгаш Европада, бүгү делегейде-даа боттуг байдалды барымдаалаар дугуржуп алыышкынны чедип алыр деп түңнелди барыын талакы күрүнелериниң чазактары кылыр боор, ол чорук от-биле айыылдыг ойнаашкынны бодааргa оон эки түңнелдерни бүгү чуруттарның улустарынга бөөр дээрзинге идегеп турар бис.

Бистиң улуска, коммунистерге болгаш комсомолчуларга, совет социалистиг Төрээн чуртун боттарының күш-ажылы-биле быжыглап база улам алдаржыдып турар бүгү кижилерге чугаалап турарывыс бистиң тайбынга ынакшылдыг программавыс мындыг.

Дайынны болдурбас дээш бүгү чүве кылдынар деп, Коммунистиг партияның Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың мурнундан база катап чугаалаксап тур мен. Ынчалза-даа кыжанылган серт-даа дивес бис. Бодувустуң шынныг херээвис дээш туржуп шыдаарывысты бистиң күрүневистиң төөгүзү четчири-биле тодаргай бадыткап турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда дораан-на империалистиг 14 күрүнелер биске халдап кээрге, Октябрьның чаалап алыышкынын камгалап алган бис. Эрги делегейниң бардамнаашкынындан кортпаан бис. В. И. Ленининиң удуртулгазы-биле тиилеөн бис. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).** Фашистиг Германия бисче кара сагыштыг халдап кээрге, серт-даа дивеөн бис. Совет улустуң Ада-чуруттуң Улуг дайынды бистиң төөгүлүг тиилелгевис-биле доозулган. Совет улус кандыг-даа кыжанылгардан кортпас. **(Үр адыш часкаашкыны).** Бистер ракета установкаларывыстың кнопказын бир дугаарында баспас аваа дайынны өгелевес бис, ынчалза-даа бир эвес империалистер бисти дайынче албадаптар болза аваа маадырлыг ужуражып, агрессорга чылча шаныышкынныг согуушкунну таварыштырар бис. **(Үр адыш часкаашкыны).**

Даштыкы болгаш иштики политиканың чугула айтырыгларының талазы-биле Совет чазактың туружу радио болгаш телевидение-биле чоокта чаагы чугаада тайылбырлаттынган.

Бистиң мурнувуска амыдыралдың салып турар сорулгаларын совет кижилер шын билип, ам-даа улам карак-кызыл ажылдаар дээрзинге Коммунистиг партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак бүзүрелдиг. Ажылчы чоннар ылаңгыя камгалал үлетпүрүнге сес шактыг ажыл хүнүнче шилчиринге белен болуп турар дугайында ажылчы чоннарның саналдары Төп Комитетке болгаш Совет чазакка билдингир.

Чазакты шын билип база деткип турары дээш бүгү ажылчыннарга, техниктерге, инженерлерге, өртемденнерге, албан-ааакчыларга Коммунистиг партияның Төп Комитединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан өөрүп четтириишкинни илередирин чөпшөөреп көрүңер. Чамдык камгалал бүдүүлгелеринге 8 шактыг ажыл хүнүнче шилчилге дугайында ажылчы чоннарның саналдарының талазы-биле чүл дизе, ону үе байдалдан хамаарыштыр ажыглаарын чөпшөөреп көрүңер. Бо талазы-биле бодунарның чазааларга болгаш партияның Төп Комитединге идегеп болур силер. **(Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).**

Совет улустуң шудургу болгаш сорук кириишкинниг күш-ажылы кайгамчыктыг үре-түңнелдиг болуп, бистиң Төрээн чуртувусту улам алдаржыдып турар. Бис эки ажылдаанывыс тудум-на, күш-ажылдың будурукчүлүүн улам бедиткен тудумна, техниканы, өртемни улам эки ажыглаанывыс тудум-на, чурттагавыс улам байып, бистиң камгалалывыс улам күштүг, Совет Эвилелиниң ыдыктыг кызыгаарлары улам быжыг болур. **(Үр адыш часкаашкыны).**

Бис ам күштүг бис, быжыг тайбынны хандырарынче, чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүреринче бистиң чүткүлүвүс кажангызындан-даа артык күштүг. Делегейниң долу болгаш шы

СОВЕТ-РУМЫН НАЙЫРАЛДЫҢ МИТИНГИЗИ

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-2 эрыннарда).

Бөгүн ат салдынган Совет-румын кады кылган дыннадыгда делегейниң амгы үеде хөгжүдезиниң чугулаа-чугула айтырыгларының талазы-биле бистиң чурттарывыстың улустарының чангыс аай үзел бодалдары илереттинген.

Румын Улус Республиканың чазаа герман айтырыг талазы-биле чөптүг саналдарны деткиш, социализмниң бүгү чурттары-биле кады тайбың дээш могаг чок демиселди орудуп турарын бис ханыышкынбиле демдеглеп турар бис. Варшава кереэзиниң киржикчилери—социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының бирги секретарьларының Москвага август эгезинде болган Чөвүлел хуралынга социалистиг чурттарның ол чаңгыс эви база катап бүзүрелдиби-биле бадыткаттынган.

Совет партия-чазак төлөөлерин найыралдыг Румынияга баарын чаланы дээш Румынияның ажылчын партиязының Төп Комитединге болгаш Румын Улус Республиканың чазаанга сеткил-сагыштан өөрүп четтирип тур бис.

Ол чалалганы бис улуг ханыышкын-биле хүлээп алган бис. **(Адыш часкаашкыны).** Социализм тургузуушкунунга румын улустуң моон ыңайгы, улам-на шылгарңгай чедиишкиннерлиг болурун бүгү сеткилсагыштан илередирин чөпшээреп көрүнер, эргим эштер! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

«Эки хүнну эртенден билир» — деп румын үлегер чугаа бар. Ам кижи төрелгетенниң социалистиг кааг эртени-дир. Бо эртен кайгамчыктыг коммунистиг хүннү баш бурунгаар көргүзүп турар. Ол хүн келир болгаш черниң бүгү улустарынга эки болгаш тайбың амыдыралды бээр. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).** Социализмниң бүгү лагериниң, делегейниң бүгү чурттарының коммунистери ол дээш демисежип турар. Ол кайгамчыктыг орукка бисти ленинчи мерген угаанның хүнү, коммунизмниң хүнү чайыннандыр чырыдар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Акы-дуңма румын улус делгерезин! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Румынияның ажылчын партиязы делгерезин! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Совет-румын бузулбас найырал быжыгып база чечектелип турзун! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Бүгү социалистиг кады ажылдажылганың чаңгыс эви делгерезин! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Бүгү делегейге тайбың делгерезин! **(Байырлалдыг кедүрлүүшкүнче шилчээн диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны. Шупту улус туруп келген. Коммунистиг партияга, ооң Төп Комитединге болгаш Совет чазакка алдар болдурган байыр чедириишкинниг кыйгылар).**

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

Отчёт-соңгулдалыг партия хуралдары

Бо чылын хоорайның партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдары Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазының болгаш Уставының төлевилелдери ышкаш ындыг төөгүлүг документилерни бүгү совет улус улуг кедүрлүүшкүн-биле өөрүшкүлүг өөренип турар үеде эртип турар. СЭКП-ниң XXII съездизинге күш-ажыл ажылчы эки белектерлиг ужуражыр дээш ажылчы чоннарның кылып турар ажылдарын партия организацияларының секретарылары илеткеллеринге чугаалап турар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар политиктиг болгаш организастыг бедик деннелге эрткилеп турар, оларга коммунистиг 85 хире хуузу олурушкан. Хуралдарга киришкеннериң 50 ажыг хуузу саналдарын берип турарлар. Партия организацияларының ажылының стилин болгаш аргаларын, коллективтерде масса-политиктиг болгаш организакчы ыдларның байдалын коммунистер хөлызы-биле чугаалажып турар.

Күш-ажылды коммунистиг ёзуби-биле көөр чорукка коммунистерниң мурнакчы үлегер-чижеэтин хөйүбиле илерээн. Чижээ, облпотребсоюзтуң АТК-зында партия эге организациязының бюрозу (секретары эш Подольский) бүдүрүлге планын күүседирин организастаарынга коллективте хөй-ниитиниң ролюн бедидип, социалистиг чарышка удуртулганы дыка эжиктен. Ол коллективте эш Скопинниң удуртқан бригадазы коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп бедик атты чедип алган, ол ат дээш ында 7 бригадалар демисежип турар.

Бодунуң отчёт-соңгулдалыг хуралынга эки көргүзүглерлиг ужуражыр дээш ол организацияның коммунистериниң чоруткан күженишкинниг ажылдары тодаргай үре-түнелдиг болган. АТК-ның коллективи бо чылдың баштайгы чартыының чүк сөөртүр планын тонна-километр талазы-биле 136 хуу күүседип, 53 мүң литр кывар чүүлдү камнап алган. Ийиги кварталда хоорайның автоажыл-агыйларының аразынга калбарган социалистиг чарышка коллектив бирги черни эәлээш, СЭКП хооркомунуң болгаш хооркүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Кызылдың бус-турбиналыг электростанциязының коллективи бо чылдың баштайгы чартыының бүдүрүлге планын 11 хуу күүседткен болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 15,9 хуу бедиткен. Ында химия цеги коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп бедик атты чедип алган, ол ат дээш 10 бригадалар демисежип турар. Станцияның коммунистери боттарының отчёт-соңгулдалыг хуралынга администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольдаар талазы-биле партия организациязының комиссияларының ажылының эләэн эжижээнин демдеглээннер.

Актив-биле ажылды четпес тургускан дээш Кызылдың дааранылга комбинадында партия организациязының секретары эш Матсонну эрткен отчёт-соңгулдалыг хурал болуп турда коммунистер чөпүү-биле шүүмүүлеп турганнар. Эш Матсон ол шүүмүүлелдерден шын түнелдерни кылгаш, кежигүн эвес активбиле ажылды куштелдиргениниң түнелинде мурнакчы бүдүрүлгечилер эштер Монастыршина, Макарова, Белобородова олар партия кежигүнүнүң кандидадынга кирип алган. Ол аныяк коммунистер күш-ажылга, амыдыралга болгаш өөредилгеге боттарының мурнакчы үлегер-чижээн үргүлүү илередип турарлар.

Оон-биле кады отчёт-соңгулдалыг хуралдарга чамдык партия организацияларының хөй-ниити организацияларын удуртур талазы-биле ажылында улуг четпестер илереп турган. Чижээ, Кызылдың бус-турбиналыг электростанциязында партбюро секретары турган эш Фетисов политиктиг өөредилгени четпес удуртқан.

— Бүдүрүлгеге эрткен өөредилге чылында эң баштай коммунистиг кижизидилгениң 11 школаларын тургускулаан турган болза чамдык коммунистериң келбейн турганындан оларның кичээлдери хөй удаа үзүлгүлээн, ол болза партбюронуң четпес удуртулгазының херечизи болур—деп, эш Отрыганьев отчёт-соңгулдалыг хуралга шүүмүүлээн.

Кызылдың № 1 АТК-зында партбюро (секретары эш Чернов) коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп ат дээш демисежип турар бригадаларның ажылын дыка четпес удуртуп келген. Ол коллективте 16 бригадаларның 10-ну ук атты чедип алган база коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп ат дээш 89 ажылчыннар демисежип турар болза-даа, ол чаагай шимчээшкиннің киржикчилери-биле ажыл четпес тургустунган, тус-тус бригадаларның, шалыпчыларның ажылдап турар черлеринде көргүзүг материалдары чок, оларның хүлээлгелери билдинмес. Бригадаларның чамдык кежигүннери эрткен өөредилге чылында кааа-даа өөренмээн. Боттарының бүдүрүлге онаалгаларын күүсетпээн кижилер оларның аразында база бар. Чижээ, эш Быков чартык чылдың онаалгазын тонна талазы-биле 96,7 хуу, а тонна-километрниин—88,3-ле хуу күүсеткен, 148 литр кывар чүүлдү ажыр чарыгдаан турда, партбюро секретары эш Чернов ол четпес чорукту чайладырынче шиитпирлиг хемчег албаанын коммунистер шыңгыы илереткеннер.

Чамдык партия организацияларына отчёт-соңгулдалыг хуралдар идей-политика талазы-биле чавыс деннелдиг эрткилээн. Доктааттынган графикти үзер чорук хөйү-биле организациязының секретары турган эш Величконуң харыысалга чогундан база коммунистер эштер Ондар биле Болдур-оолдуң келбээнинің ужурундан ол организацияның отчёт-соңгулдалыг хуралы чарлаттынган хүнүнде, болбайн барган, ону дараазында хүн эртен ажыл шагында эрттирген. Ол хуралды үскен буруулуг кижилерге партийжи чурум ёзугаар шыңгыы хемчегни көргүскен.

Ам хоорайның партия организациязы отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистерниң кылган шүүмүүлелдиг саналдарын түнневишаан, бо чылдың сентябрь 16-да болур бодунуң конференциязына белеткеннип база СЭКП-ниң XXII съездизинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде чедиишкиннинг күүседирин хандырар дээш бүгү-ле хемчегларни ап чорудуп турар.

А. ПАХОМОВА,
СЭКП хооркомунуң оргкилдизиниң эргелекчизи.

АЖЫЛ-ИШЧИ ХӨЙ-НИИТИЧИ

— Чигир свёклазын өстуреринің улуг ужур-дузалын барымдаалаан бистер он гектар свёкланы тарып алган болгай бис. Ооң чашпан-сигенин аштларының үезі чедип келген. Ол ажылды күүседир тускай техника бисте чок. Ынчангаш колхозчуларның ниити күжү-биле ооң чашпан-сигениниң ашталгазын бир-ийи хүн иштинде доозуп каапталыңар. Аңаа бүгү бригадаларның кежигүннерин организастыг киирери эргежок чугула—деп, эгелекчи саналды колхоз баштаар черинің болгаш партбюронуң каттышкан хуралынга бир кижи көдүрүп үндүрүп келген.

Ол болза Улуг-Хем районнуң «Чодураа» колхозунда партия организациязының бюро кежигүнү, колхозтуң тудуг бригадазының бригадири Василий Сендиевич Дамдың-оол-дур. Ындыг эгелекчи болгаш практиктиг саналдарны ол хөй удаа үндүрүп келген болгаш ооң ол саналдары ниити деткимчени ап, ажыл-херек кырынга боттанып турган.

Чигир свёклазының бок үнүштерин аштаарының дугайында ооң үндүрген саналын өзугаар ыракта малчыннардан аңгыда колхозтуң бригадаларындан, көдээ интеллигенциядан 400 хире кижи свёкланың чашпан-сигенин холбиле аштаар ажылды чорутқан. Ол хүн ашталга доозулбайн барган болза-даа, дараазында хүнде ажылды уламчылаан, ону эки шынарлыг дооскан. Свёкладан аңгыда бир гектар капустаның бок үнүштери база-ла ниити күш-биле аштаттынган. Бир эвес ол ажылга эвээш кижи бир звено ажылдаан болза аңаа элээн каш хүннер негеттинер турган.

Эш Дамдың-оолдуң удуртулгазы-биле ол ажылга тудуг бригадазының кежигүннери организастыг болгаш идепкейлиг ажылданнар.

Эш Дамдың-оолдуң удуртулгазы-биле тудуг бригадазы чил санында бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны чедишкинниг күүседип турар. Бригаданың кандыг-бир тудуг участоктарынга барганда эш Дамдың-оол ында ажыл-херектің байдалын хлнызыбиле билип ап, четпестерни тудугжуларга чугаалап бербишаан, шуут-ла бодунуң холу-биле ажылдажып киріптер. Чеди чылдың үшкү чылында көрдүнген тудуг ажылдарының планы чедиишкинниг күүсеттинип турар. 50 уруглар чурттаар интернаттың тудуун тудугжулар август айда доозар. Чурталганың 6 бажыңнары ажыглалда кирген болгаш өске-даа тудуглар шапкын чоруп турар.

Василий Сендиевич чүгле бодунуң онаашкан ажылынга кызымаккай, ак-сеткилдиг ажылдап турар эвес, ол идепкейлиг хөй-ниитичи. Чодураның № 16 соңгулда округундан Торгалыг көдээ Соведниң депутадынга соңгуттурган.

Колхозта улусчу дружинаның, комсомолдуң ол баа соңгуттурган. Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турар. Мурнуку үеларга бодаарга колхозта хөй-ниитиниң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр фактылар дыка эвээжээн.

Эш Дамдың-оол бодунуң политиктиг билиин бедидер дээш дыка кызымаккай ажылдап турар. 1960 — 61 өөредилге чылында СЭКП төөгүзү өөренип эрткен. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарны чагыдып алган, оларның арынна-рындан бистің областың болгаш төрээн чурттуң амыдыралында солун чүүлдерни билип ап турар.

М. КАВАА-САРЫГ.
ЧУРУКТА: В. Тамдың-оол.

Мурнакчы дуржулга ажыглаттынмаанындан

Каа-Хемниң кооперасчылары чартык чыл дургузунда садыг ажылының түүнелин шагда-ла үндүрген, бараан саарылгазының планын 98,5 хуу күүсеткен. Чаарби бир магазиннерниң барык-ла дең кезии хожудаңгайларның санында, а оларның ниити көргүзүү куду.

Хожудаашкынның чылдагааны чүдел? Садыглаар чугула бараннар каа-хемчилерде чогу ол бе? Чок, ындыг эвес! Складтарда болгаш магазиннерде киирген 200 мүң рубльдиң бараннары бар. Ажылдың четпес чоруп турарының кол чылдагааны чүдел дизе, озал-шүшпең, оперативтиг эвес чорукта, садып алыкчыларга бараннарны дурген чедирер талазы-биле билдилиг ажыл чогунда болгаш садыгның депшилгелиг аргаларын ажыглавайн турарында.

Садып алыкчыларның хереглелин өөренип көөр дугайында айтырыг райпода багай тургустунган. Райпо чагыг барымдалавайн, хөй-ле бараннарны магазиннерже сөөртүр. Ол бараннар аңаа баргаш саарылга чок, ай-айы-биле чыдып турар.

Чамдык магазиннерде кара далемба болгаш үс аймаа чок турда, Белбейде эш Бухаринаның садыглаан магазининде 300 метр далемба болгаш 200 кг маргарин үр үеде чыткан. Харын-даа ооң чамдыызы үрелип, баксырап эгелээн.

—Эмин эрттир артыкшылдыг болгаш чон шоолуг хереглевейн турар бараннарны чүге эккелдирген силер? — деп, садыгжы Бухаринадан айтырарывыска, — Бараан ап турар үеде бистен онза чүнү-даа айтырбайн турар, чүнү берединр, ал дээр бо-ла — деп, ол харыылады.

Ооң өске магазиннерге чорааш бистің билгенивис чүл дизе, ында чамдык бараннар чүгле ай-айы-биле эвес, а харын чыл-чылы-биле кандыг-даа шимчээшкин чок чыткылаар. Ильинка суурга баргаш, район төвүнге эккелдирип садар хире кандыг бараннар барын, ооң ол чүнү ап болурун сонуургап көөрүн раймагтың эргелекчизи эш Москалёвага санал киирген. Ол аңаа чеде бергеш «куруккан» бараннарны барык бир автомашинаны Ильинка магазининден сөөртүп эккелгеш каш-ла хүн иштинде дегере садыпкан. Эш Москалёваның ынчаар кылганы чүүлдүг. Ындыг болза-даа райпо бараннарны башкарып сайгарар талазы-биле кошкак ажылдап турар. Садыг килдизиниң эргелекчизи эш Прончатов чонга бараннарны кайы хире садып, кайда кончуг хереглеп турарын, кайнаар сөөртүп чорударын сонуургавас.

Ам мурнакчы магазиннерде садып алыкчыларның хереглелдерин демдеглээр дептерлерни тургузуп турар. Ол дээрге эки ажыл.

Каа-хемчилерде садыглаарынга үлегерин өөренип ап болур мурнакчылар чок деп болбас. Ында магазиннерниң барык-ла дең кезии планнарын үргүлчү күүседип турар. Ынчалза-даа оларның ажылының аргаларын, байлак дуржулгазын кым-даа өөренип ажыглавайн турар. Бирги чартык чылда райпонуң 7 магазиннериниң коллективтери кайы-кайызы-даа материал талазы-биле харыысалгалыг, дүштеки чапсар кылбайн база оларның чамдызы дыштанылга хүннери чокка ажылдап келген. Олар ол арганы ажыглаанызыбиле бирги чартык чылда бараан саарылгазының планын ажыр күүседип шыдаар арганалыг болган.

Бараннарны магазиннерге аай-аайы-биле көскү делгээнде болгаш садып алыкчылар оларны хостуг көрүп, шилип алыр чорукту организастаанда оларны ам дүрген сайгарын болур. Каа-Хемде ындыг арга-биле садыглап турар магазин ам чүгле ийи.

Сөөлгү үеде райпо ажылын эки-жидер талазы-биле чамдык хемчегларни ап эгелээн: район төвүнде идиктер аймааның тускай магазинин тургускан, ном садыының прилавказын ап каапкан, садып алыкчылар бараннарны хостуг-биле көөр, шилип алыр чорукту организастаан. Көдээ черлерде ийи садыгжылыг магазиннерни дыштаныр хүннери чокка, дүштеки чапсар кылбайн садыглаарынче шилчидириниң хемчеглери алдынып турар. Чамдык садыг ажылдакчылары хову ажылдакчыларынга болгаш малчыннарга бараннарны чедирип садыглаарын калбартып турар апарган.

И. КУРЧЕНКО.

Бүгү күштү эвилелдээр

Улуг-Хем районнуң «Чодураа» колхозуна сиген белеткелинде ол озалдап киргеп болгаш ам бо хүннерде сиген кезилдези ооҗум темпилиг чоруп турар.

Сиген белеткелинде 2 бригадада 90 кижи ажылдап турар. Оларның хөй кезии школачылар болганындан кижи күжү база-ла чедишпестеп бар чыдар. Техникадан 6 тракторну сиген кезилдезинге киирип болур турда амгы үеде чүгле 2 трактор агрегадын киирер аргалыг болган, оларның кошкан машиналары бешин удаа-дараа үрелип турар.

Колхозтуң девискээринде мал кыштагларының чоогунда сиген бо чылын эки үнген чорукту колхоз баштаар чери ажыглаар ужурлуг турган. Чүл дизе сүт-бараан фермаларының кадарчыларын, саанчыларын бо чүгула ажылче организастаан. Бо талазы-биле Хендергениң Суэгугуда инек кадарчызы Кыргыс Чыртак-оолдуң инициативазын ферма эргелекчизи эш Шыырап-оол деткивээн. Ол кадарчы бодунуң үрелген сиген кезер машиназын бодуу септээш, элээн арбын сиген кезип каан. Ону бөлүп сараттаарынче өске мал ажылдакчыларын организаставаанды-биле ол сиген карарын, чыдыг берген.

Көдээ клуб эргелекчизи эш Базыр-Сады сигенчилер ортузунга культура массалыг ажыл чорутпайн турар. Комсомол организациязы (секретары эш Базыр-оол) мал чеминиң белеткелинге аныяктарны эки организаставайн турар.

Д. ДӨМҮР.

Эгелээшкиннерниң инициаторлары

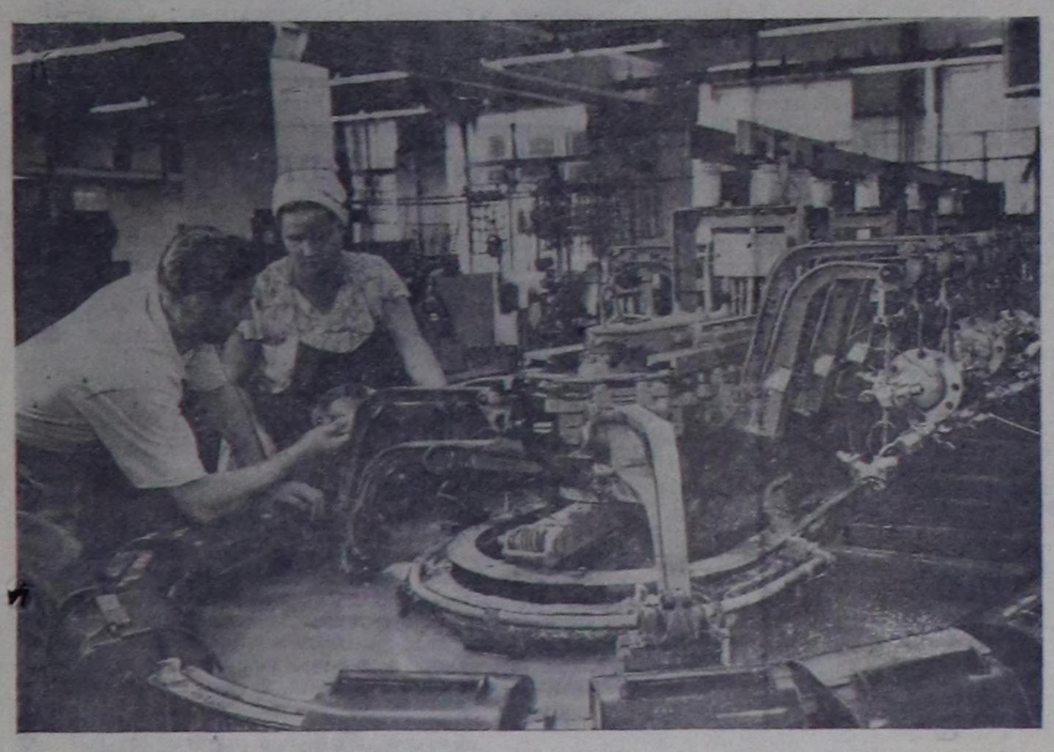

Москваның «Манометр» заводунуң коллективи кылыгларының бедик шынарлыг болуру, быжыы болгаш үр хуусаада эдилели дээш походту эгелээш, СЭКП-ниң XXII съездизинге алдар болдурган боттарының хүлээлгезин амыдыралга кызымаккай боттандырып турар.

Бодунуң аргаларын катап көрбээн болгаш кылыгларның шынарын улам ыңай эжижидериниң болгаш оларның эдилел хуусаларын узадырының аргаларын дилеп тыппаан цех азы салбыр ам заводта чок. Заводтуң марказының алдары дээш демиселге бүгү кижилер шуптузу—конструкторлар, инженерлер, станокчулар, эптекчилер, механиктер, мастерлер, контролёрлар киржип турар. Приборларның конструкцияларын эде көрүп, хөй санныг шенелделерни кылып турар, чаа схемаларны тургузуп турар. Бүдүрүлгениң янзы-бүрү адырларында боттарының күжү-биле тургускан чаа техника улам хөйү-биле тыптып турар.

Коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгези деп хүндүлүг атты чедип алыр дээш чаржып турар «Манометр» заводтуң коллективи бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң деңнелиниң талазы-биле чеди чыл планын бо чылын-на күүседиптер.

ЧУРУКТА: заводка белеткээн гальваниктиг автомат.

Фото Б. Трепетовтуу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Шиитпирлерниң күүселдези дээш

Чыргакы көдээ Советтиң күүскому шиитпирлерниң күүселдезин чедип алыр дээш тодаргай хемчеглерни ап келген. Бо чылдың бирги чартыында болуп эрткен сессиялар, күүском хуралдары 24 айтырыгларны шиитпирлээн. Ажылчы чоннарның массалыг хуралдары эрткилээн. Чонга шиитпирлерни таныштырар болгаш боттандырар ажылды депутаттар, совет актив организастаан келген.

Көдээ Советтин бирги сессиязы көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле эрткен чылда алдынган социалистиг хүлээлгелер кайы хире күүселделиг болганын, чеди чылдың үшкү чылында салдынган сорулгаларны күүседир дугайында айтырыгны тодаргай чугаалашкаш, эрткен чылдың четпестериниң дугайында чогуур түннелди кылган болгаш ону ам катаптавазын демдеглээн, бо айтырыг талазы-биле шиитпирни үндүрген. «Чыраа-Бажы» совхоз чылдың бирги чартыында күрүнеге эзт садарының планын 102,5 хуу, дүктүүн —100 хуу күүсеткен.

Көдээ күүском совхозтуң бо чылын часкы тарылгага белеткелиниң дугайын чугаалажып шиитпирлээн турган. Бо чугула кампанияга депутаттарны, совет активти киириштирген. Тараа культураларының тарылгазын совхоз он ажыл хүнүнде дооскан турган. Ам сыпта өзүп үнген, чаагай тараа культураларының ажаап алыышкыны эгелээн. Совхозтуң ажыл-ишчилери 8163 гектар тарааларны, ооң иштинде кызыл-тасты 2880 гектарны чогуур үезинде чидириг чокка ажаап алыр деп улуг сорулганы салган. Кукурузаны 650 гектарны тараан, ооң тарылгазының планы ажыр күүсеттинген. Ногаа аймааның, мал чеми культураларның тарылга планын база күүсеткен.

Ийиги сессия ниитиниң корум-чурумун үрээрлер-биле демиселди күштелдирер, улусчу дружиналарның, эш-хуузунуң судтарының ажылын улам эжижидер дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ооң түнелинде Чыраа-Бажы, Хорумнуг-Кежиг суурларда К. Оолак, С. Даваа командирлээн улусчу дружиналарның ажылы эжижээн. Оларның тускай хуралдары 8 катап эрткен. Дружиначылар суббота, воскресенье болгаш оон-даа өске хүннерде суурларның кварталдарынга, кудумчуларынга үргүлчү дежурныйлап келген, шүүмүүлелдиг болгаш шоодуглуг тускай «Крокодилди» 12 катап үндүрген. Арагачыларны, хөй-ниитиниң корумчурумун үрээннерни, чалгааларны аңаа шүүмүүлеп бижип турар. Чыраа-Бажы суурда үргүлчү арагалаар, ниитилелди хүндүлеп көрбес А. Акараны, К. Бүрүнааны, М. Аккысты болгаш К. Сувур-оолду «Крокодилге» шүүмүүлеп бижээн түнелинде, хамаарышкан организациялар оларга чогуур хемчегни көргүскем.

Дружиначылар М. Байыр-оол, О. Шериг-оол, К. Байыр-оол, О. Аратына, М Дары-Седи болгаш С. Хунаян ниитиниң корум-чурумун тудар талазы-биле эки ажылдап турар. ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының Чарлыктарын чонга тайылбырлап таныштырарынга идепкейлиг киришкен. Ындыг таныдылгалар 12 кезек черге болган, аңаа 2785 ажылчы чоннар олурушкан.

Чыраа-Бажы, Чыргакы суурларда эш-хуузунуң судтары (даргалары С. Шагжы, К. Торуш) 6 айлар дургузунда 11 катап болган суд хуралдарынга 1985 хамаатылар олуржуп турда, янзы-бүрү херектерни үүлгеткен 25 кижилерниң хөрээн көрүп шиитпирлээн. Буруулугларны ниитиниң мурнунга кижизидериниң хемчеглери алдынып турганы ол-дур. Моон мурнунда үргүлчү арагалаар, ажыл кылбас, ниитиниң корум-чурумун үреп турган К. Сувур-оол, К. Кертик-оол, О. Бичелдей болгаш оон-даа өскелер эш-хуузунуң судунга хемчег алдыртқан сөөлүнде боттарының буруузун билиндеш эттинген. К. Сувур-оол арагалаарын катташ, совхозтуң туудунда эки ажылдап, К. Кертик-оол арагаларын сөөсаткаш, дуржулгалыг бызаңчы кылдыр саналдып турар апарган. О. Кошкар-оол, О. Бичелдей сагылга-чурумнуг, ажылга кызымак чоруун көргүскен. Көдээ Советтиң девискээринде үргүлчү арагалаар, кайда-даа ажылдавайн, ниитиниң чурумун үреп чоруур кижилер кончуг ховартаан.

Көдээ күүском бир хуралынга суур чаагайжыдылгазының дугайында ниитиниң үндүргеш чонга таныштырбышаан, ону күүседиринче чонну эвилелдээн. Ооң түнелинде чурттакчылар эрткен чазын 3000 ыяшты олуртур турган 3200-түү тарын олурткан. Үш чыл дургузунда суурларга 15 мүң ыяш тарыттынган. Ам күзүн 2000 ыяшты немей олуртур. Ажылчы чон 4000 метр херим кажаларны, 8000 метр узун дурттуг суг агып чыдар бугаларны, 15 кудукту, 112 арыгланыр бажыңны кылган. Тудуг, чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссияның кежигүннери болгаш даргазы К. Бомбукай бо ажылды эки организастаан. Суур арыг-шевер байдалда тургустунган. Чылдың бирги чартыында «эң эки арыг-шевер суур дээш» деп социалистиг чарыштың түнелинде, Чыраа-Бажы суур областың социалистиг чарыжынга бирги черни эәлээн.

Майда эрткен сессия совхозтуң мал ажылында зооветеринарлыг хемчеглериниң канчаар чоруп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкаш шиитпирни үндүрген. Кол зоотехник К. Мөңге, малдың кол эмчизи Г. Дүвектээр бо ажылды четпес организастаанын сессия демдеглээн турган. Сессияның шиитпириниң күүселдезин июльдуң бирги чартыында күүском бодунуң хуралынга чугаалашкан. Кол зоотехник К. Мөңгениң илеткелинден илерээни болза, көдээ Советтиң ол сессиязының шиитпириинге үндезилээш совхоз мал тарып боозадыр ийи пунктуну тургускан. Тарып боозадылганы чорудар 2 техник доктаамал ажылдап келген, 251 баш инекти тарып боозаткан. Аныяк-Чыргакы чайлагларында бода малды тарып боозадыр пунктуну туткаш ажыглада киирген. Кыргылданы, чуулданы чогуур үезинде дооскаш, малды организастыг чайлаглаткан. Мал эки семирөөн, сүт-бараан фермаларының саар инектериниң дүнеки одарладыышкыны үргүлчү чоруп турар. Ийи хойжу бригада тургустунган. Совхоз чартык чылда хойнуң баш санын өстүрериниң планын 115 хуу, хаваныын—100 хуу, өшкүнүүн—120 хуу күүсеткен.

Моон-биле кады чамдык шиитпирлер күүсеттинип турза-даа, шиитпирлериниң бүрүн күүселдези дээш организастыг ажылдарывыс ам-даа дыка четпес чоруп турарын миннип демдеглээр ужурлуг бис. Совхоз бүдүрүлгези чылдың бирги чартыында күрүнеге сүт садарының планын чүгле 70 хуу, мыйыстыг бода малдың баш санын өстүрериниң планын 80 хуу, чылгыныын — 90 хуу күүсеткен. Фермаларда сүт саалдазының хыналдазы чорувайн турар. Хойжу 2 бригада тургустунза-даа, ажылдың иштинче кирбейн турар. Мал чемнерин белеткээр ажыл ам-даа кошкак. Бо четпестерни дарый чайлатпышаан, көдээ Советтиң депутаттары, совет актив, Чыргакының ажылчы чону партиянның XXII съездизинге төлептиг ужуражыр дээш ам-даа күжениишкиннинг ажылдаары, практиктиг хемчеглерни алыры чугула. СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының төлевиледдерин бүрүнү-биле хандыр өөренири бистерниң соңгаарладып болбас, эң-не ыдыктыг хүлээлгевис.

К. БОРА-КӨЖЕ,

Чыргакы көдээ Советтиң күүскомунун даргазы. Чөөн-Хемчик район.

ТЕЛЕГРАФ ДАМЧЫДЫП, ДЫҢНАДЫП, МЕДЭЭЛЕП ТУР

Долу чүүлдүгзүнүүшкүн

БЕРЛИН, август 13. (СЭТА). Герман Демократтыг Республиканың чазааның шиитпирин ёзугаар бөгүнден эгелээш улуг Берлинниң барыын секторунуң кызыгаары-биле кады ГДР-ниң кызыгаарларына бот эргелиг күрүнелериниң кызыгаарына контроль ышкаш шак ындыг контрольду тургускан. Ол хемчеглерни Герман Демократтыг Республиканың ажылчы чонун Барыын Германияның болгаш Барыын Берлинниң реваншистиг болгаш милитаристиг күштериниң өжэргек ажылчорудулгазындан камгалаар сорулга-биле чорудуп эгелээн.

Республиканың ажылчы чону чазактың шиитпирин сеткил ханыышкынныг болгаш изиг чүүлдүгзүнүүшкүннер-биле уткаан.

ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шиитпиринден бис тайбың керээни чарарын болгаш барыын-герман айтырыын шиитпирлээрин бо чылын-на чедип алырынче чугула базымны көрүп тур бис деп, округтуң профэвилел конференциязының киржикчилериниң ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы В. Ульбрихтиниң адынга чоруткан чагаада бижип турар.

ГДР бистиң ада-чуртувус, бис аңаа шынчы болур бис деп, Лейпцигте тудуг машиналары чогаадыр талазы-биле улус бүдүрүлгезиниң 39 тускай эртемниглери бижип турар. Бистиң казып тыпкан хөмүр дажвыстың тонна бүрүзү чүгле чаңгыс сорулгага—бистин социалистиг Төрээн чуртувусту күштелдиреринге болгаш тайбынны быжыглаарынга бараан болур деп байырлыы-биле медеглеп тур бис. Бис социализмниң херээн камгалаарын күзеп тур бис, чүге дээрге чүгле социализм тайбынны болгаш чаагай чорукту хандырар дээрзин билир бис деп Цвикауда хөмүр даш бүдүрүлгезиниң шахтёрлары бижип турар. Олар эрге-чагырганың чер-чер органнарының сонгулдаларының хүнү — сентябрь 17-ге чедир 18 муң тонна хөмүр дашты пландан ажыр казып тывар деп хүлээлгени алганнар.

БУЗУЛБАС НАЙЫРАЛ

БУХАРЕСТ, август 12. (СЭТА). Москвага дүүн болуп эткен митингини румын парлалга румын-совет найыралдың байырлалы деп адап турар. Найыралдың митингизиниң отчёдун, Н. С. Хрущевтуң болгаш Георге Георгиу-Дежтиң база өскеда кижилериниң чугааларын, РУР-нуң партия-чазак төлөөлериниң Совет Эвилелинге найыралдың алгаан чоруу-биле чораанының дугайында коммюникеге ат салган дугайында медеглелди бөгүнгү бүгү төп солуннарда парлагылаан.

«Скынтейя» солун бирги арында «РУР-нуң партия-чазак төлөөлериниң албан чоруу румын-совет бузулбас найыралды улам хөгжүдеринге чугула салыышкыны, социалистиг лагерьниң чаңгыс-эвинин күчүлүг чыскаалы болуп, тайбың херээн камгалаарынга ийи чуруттарның шиитпирлиин көргүскен» деп улуг үжүктер-биле онзалап бижип турар.

«Скынтейя» солун бирги арында «РУР-нуң партия-чазак төлөөлериниң албан чоруу румын-совет бузулбас найыралды улам хөгжүдеринге чугула салыышкыны, социалистиг лагерьниң чаңгыс-эвинин күчүлүг чыскаалы болуп, тайбың херээн камгалаарынга ийи чуруттарның шиитпирлиин көргүскен» деп улуг үжүктер-биле онзалап бижип турар.

«КРИЗИСТИҢ ООН-ДАА ЫҢАЙ ӨӨСКҮҮРҮН БОЛДУРБАС»

ЛОНДОН, август 12 (СЭТА). Лондоннуң бөгүнгү солуннары румын-совет найыралдың митингизинге Н. С. Хрущевтуң чугаазын делегеренгей бижип, ылангыя ында дайынның айыылдыг үржүктарын сагындырып болгаш барыын күрүнелерни кыжаныышкыннардан ойталаарынче база делегейниң ийиги дайынының сөөлүнде шиитпирлеттинмейн арткан айтырыларны шөлээн чугаалажып көөрү-биле столдар артында олуруптарынче кыйгырып турар черин онзалап айтып турар.

Чугаалажыышкыннар дугайында барыын тала амдыгаа чедир кандыг-даа саналдар киирбейн турар деп «Дейли Уоркер» солун бижип турар. «Ооң орнунга от-биле эн-не айыылдыг оюн чоруттунуп турар. Ол кризистиң моон соңгаар өөскүүрүн болдурбас.

ПОЛЬША УЛУС РЕСПУБЛИКА. Польшаның, Чехословакияның болгаш Герман Демократтыг Республикаларының кызыгаарларының каттышкан черинде Турошувтуң мугулдуру деп чер бар. Польшаның шак ол мурнуу-барыын талакы району хүреңг хөмүр даш-биле байлактыг, ооң курлавырлары 1,2 миллиард тонна-биле санаттынар. Ам ында элээн каш шахталарны тудуп турар.

ЧУРУКТА: тудуп турар шахтыда тургускан автоматтыг дериглер.

Польшаның төп фотоагентилелиниң фотозу.

Н. С. Хрущевтуң чугаазының дугайында америк парлалга

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Радио болгаш телевидение дамчыштыр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущевтуң чугаазы америк солуннарның тайылбырларында улуг черлерни эзлээрин үргүлчүлеп турар.

Вашингтоннуң «Стар» дээр солунунуң редакция чүүлүнге барыын талакы күрүнелер угаазылалдың үнүн дыннаар ужурлуг деп бодалды айтып турар. «Чаңгыс тала-биле тайбың керээзинге ат салганының түңнелинде тургустунуп келир байдал-биле «чөпшээрешпейн баарының барымдаалары барыын талакы күрүнелерде чок» деп солун медеглээн.

«Берлин болгаш Германия талазы-биле чугаалажыышкыннарга болдунар үндезинниң дугайында чаа дипломаттыг харылзаалар ырак эвес боон чадавас» деп бодалды «Нью-Йорк таймс» солун айыткан.

Моон-биле кады герман тайбын керээзин чарар дугайында Совет чазактың тайбынга ынакшылдыг саналдарынга харыы кылдыр АКШ-тың башкарыкчы бөлүктериниң чуртка эгелээни дайын калчааараашкынын үрдүндүрер талазы-биле кампанияны америк парлалганың чамдык органнарының арыннарында үргүлчүлеп турар.

Чижээ, «Нью-Йорк геральд трибюн» солуннуң хайгааракчызы Роско Друммонд болза, Барыын Берлин дээш ажык сегиржип алыышкынга барыын талакы күрүнелер белеткенир ужурлуг деп кыйгырып турар.

Друммондуның дайынзырак кыйгырыын ол-ла солуннуң хайгааракчызы Дэвид Лоуренс катаптап турар. Герман айтырыын таарыштыр шиитпирлээринче болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чымчадырынче угландыр Совет чазактың баштыңының чугаазын болгаш ында айыткан саналдарны хажытпышаан, Друммонд болза, Н. С. Хрущевтуң чугаазында «дүжүп бээр дугайында негелде» дыңналып турар тур деп нүүлдүг медеглелди кылган. Ол кандыгдаа барымдаа чок бадыткалдарга үндезилээш, Лоуренстиң бижээни болза, «хостуг Берлинни, харын хостуг болгаш каттышкан Германияны негээринден өске шилилге Барыын талакыда чок», ону өске сөс-биле чугаалаарга ГДР-ни Барыын Германияга күш-биле каан бээр дээни ол-дур.

Барыын Берлин дугайында айтырыгның талазы-биле АКШ-тың чорудуп турар «кадыг-дошкун угланыышкының» ооң эвилелчилери деткивейн баар магат чок деп дүвүрээзин америк парлалгада үнүп турар.

АРГЕНТИНАДА БАЙДАЛ

НЬЮ-ЙОРК. Август 12. (СЭТА). «Августуң 11-ниң кежээзинде харыысалга чок кезек кижилериң бөлүү чамдык радиостанцияларны эжелеп алгаш, ол станцияларны революсчу кыйгырыгларны дамчыдарынга ажыглаан» деп чазактың медеглелиниң сөзүн Ассошиэйтет пресс агентилелиниң корреспондентизи Буэнос-Айрестен дамчыткан.

«Чурттуң бүгү девискээринде байдал тайбың болуп артпышаан, чепсектиг күштер чоннуң деткимчези-биле тайбынны болгаш конституцияны быжыктырып, доктаадырын хандырар апаарын республиканың бүгү кижилеринге чазак дыннадып тур» деп ол медеглелде демдеглеп турар.

Күш-культура болгаш дыштанылга

Дыштаныр хүнде. Фотоатюд Антоновтуу.

Эрткен воскресеньеде

Дыштаныр хүнде культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга күш-культуржунуң Бүгү-эвилел хүнүн болгаш совет тудугжуларының хүнүн демдеглээн спортчу маргылдаалар болгулаан.

Парктың иогаан театрынга чыылганнар Тываның эң дээре аар атлеттери—мөгелериниң болгаш штангачыларның көргүзүг маргылдааларын көргеннер.

Театрның сценазы. Борбак-борбак шыкган эттерлиг ийи эр классиктиг хүрешке боттарының мергежилин көргүзери-биле үнүп келгеннер.

— Көрдүң бе, Ойдуп Бартан-дыр, бистиң областың чемпиону кижи, ооң хүрежир кижизи болза Николай Мережко-дыр, ол болза Украинаның «Локомотив» ниитилелиниң чемпиону кижи—деп мээң кожам чугаалады.

«Совет Тыванын 5 чылы» стадионга «Динамо» болаш «Торпедо» командаларының бут бөмбүкчүлериниң эш-хуу ужуражыышкыны болган. Динамочулар 5 : 2 санга тиилээннер.

С. ВОЛОДИН.

МАСТЕРНИҢ БЛОКНОДУНДАН

Ону чедип алыр аргалар бар

Национал хүреш чогум кайы үеде тывылганыл деп айтырыга дортуби-биле харылаары берге. Ооң бурунгу үеде тывылганы чугаажок. Тыва улус национал хүрешке дыка ынак, ынчангаш байырлалдар, дыштанылга, селгүүстээшкиннер үезинде национал хүрешти кол черни ээлеп турары таварылга эвес.

Совет эрге-чагырганың чылдарында күш-культураны болгаш спорттуу, ооң иштинде хүрешти хөгжүдериниң чаагай байдалдары тургустунган. Хүреш бүгү талага сайзыраңгай, кадык, турыштуг, бүдүрүлгечи күш-ажылга болгаш Төрээн чуртун камгалаарынга белен спортчуларны белеткээриниң спортчу хевири болу берген. Күш-культура коллективтеринге хүреш маргылдааларын эрттирип турар апарган.

Ынчалза-даа эң кол айтырыг—хүрешти массалыг хөгжүдери ам-даа чедип алдынмайн турар. Чүл дизе, чационал хүреш Азияның болгаш Чөөн-чүктүң элээн каш республикаларында болгаш областарында хөгжүп турар боордан өске Бүгү-эвилел ужур-дузалыг болбайн турар. Ынчангаш национал хүреш хостуг хүреш-биле харылзаалыг, аңаа мастерлер, чемпионнар белеткээриниң «хөреңгизи» болуп хөгжүүр ужурлуг. Чүге дизе, хостуг хүреш спорттуң чүгле Бүгү-эвилел эвес, харын делегей ужур-дузалыг хевири болгай. Мону шын эвес биле бээр болза хоржок. Бо дээрге, национал хүрешти спорттуң тускай хевири кылдыр хөгжүтпес дээни ол эвес, харын ону областың район, колхоз, совхоз бүрүзүнге массалыг болдурар дээни ол. Мөгелериниң спортчу мергежилин бедидеринге шаптыктап турар бир-ле чылдгаан бар. Ол болза бүдүн чыл дүргүзүнда шенелделерни кылбайн турарында.

Ийи чыл бурунгаар Кызылга хостуг хүрештиң секциязын тургускан. Ооң бээр ындыг-ла үр үе эртпээн-даа болза, ам секцияда 200 хире спорттчулар бар. Бо үениң иштинде ол секция спорттуң 1 мастерин, 10 бирги разрядчыларны, 26 ийиги разрядчыларны белеткээн, 60 хире биче ооллар ийиги, үшкү разрядтарны дужаган. Бо чедиишкиниң кол-ла үндезини болза национал хүрештиң болганы чугаажок.

Национал хүреш биле хостуг хүрешке хүрежириниң техниказы болгаш аргалары барык-ла дөмей, ооң ылгалдыг чүвези болза маргылдааны эрттириниң дүрүмү болгаш деңзи аайы-биле хүрежири-биле ылгалып турары. Ындыг-даа болза хостуг хүреш-биле хүрежир аргалар национал хүрештишинден байлак. Ынчангаш хостуг хүрешти районнарга нептередири чугула.

Спортчу бааза болгаш тренер кадрлар кандыг болуурл? Областа хостуг хүрештиң мөгелери хүрежир 3 чадыглар бар, өөредиле-шенелде ажылдары чүгле Кызылда эртип турза-даа база-ла бүдүн чылда ажылдавайн турар. Ынчаарга Кызылдың школа-интернадынга, № 2 школага, механизация училищезинге, көдээ ажыл-агый техникумунга, пединститутка, «Тыва кобальт», «Тыва даг дүгү» тудугларга хостуг хүрештиң бүдүн чылда ажылдаар өөредилгешенелделерин эрттирип организастаар аргалар бар. Тренер кадрларбиле айтырыг ындыг-ла берге эвес. Тренерлер чыылдаларынга өөредилге эртип, хостуг хүрешке өөредилгешенелделерин эрттирери-биле таныш, бирги разрядтың мөгелери областа бар. Чижээ, «Тыва даг дүгү» комбинаттың тудуунда аныяктар хөй, мөгелер хүрежир чаа чадыг-даа бар. Ында ажылдап турар бирги разрядтың мөгези В. Крипан кичээлди эрттирип болур. Херек кырында ында чүү-даа кылбайн турар. Областың спорт Эвилелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң талазындан Ак-Довуракка хостуг хүрештиң секциязын ажыдарынга боттуг дузаны чедирер ужурлуг.

Эрзин районда мөгелер чадыы-даа бар, хөй-ниитичи тренер-даа бар. Кызылда чаңгыс секцияга немей амдаа 5 секциялар ажылдап болурунуң аргазы бар.

Хүреш дынышты кошкак сайзырадыр, а чамдыкта шуут шаптыктай бээр деп шын эвес бадыткалдар турганындан бичии болгаш элээди ооллар ортузунга хүреш нептеревейн турган. Тренерлериниң практиктиг дуржулгалары болгаш ол талазыбиле кылган шинчилел ажылдары ындыг бадыткалдарны бодал чок кылдынган деп буруу шапкан болгаш бичии, элээди ооллар ортузунга хүрешти организастап болурун көргүскен. Школаларга хүреш талазыбиле бүгү ажылдар эмчиниң хынамчалыг болгаш шыңгыы контролюбиле чоруттунар.

Кызылда чүгле тренер хөй-ниитичилер бар эвес, харын хостуг хүреш талазы-биле күш-культура эртемниг кижилер бар. Механизация училищезинде күш-культура инструктору П. Петров, облононуң инспектору Г. Платонычев олар хоорайның тренерлер чөвүлелиг болгаш хүреш секциязының президиумун тургузып, ону баштал болур кижилер болуп турар. Тренерлер чөвүлели болгаш хүреш секциязының президиуму хүреш талазы-биле дуржулгалар солуглазын, маргылдааларны организастаар болгай.

Хөй-ниитиниң бо органнары хүрештиң судьяларын белеткээр ажылды база чорудар. Амгы үеде областа хүреш талазы-биле республика категориязының чаңгыс-даа судьязы чок, а бирги категориянын каш-ла судьязы бар. Бүгү-эвилел ужур-дузалыг маргылдааларны үр чылдар ниитинде судьялап келген инструктор эш П. Петровка республика категориязының судьязы атты тыпсыр айтырыгны чоокку үеде ниитпирлээр херек.

Чайгы каникул үезинде ургларның спорт школазынга областың эң дээре мөгелериниң спортчу лагерин ажыдар болза эки. Олар аңаа боттарының мергежилдерин бедидер. Ажылды ынчаар организастаар болза чоокку ийи-үш чылдарның иштинде чүгле областа эвес, харын республикага болгаш ооң-даа дашкаар черлерге көскү мөгелерни белеткеп болур.

Чижек кылдыр Соңгу Осетияны көрээли. Хүреш талазы-биле ажылды шын организастаанындан ында 5 чыл дүргүзүнда ССРЭ-ниң болгаш делегейниң чемпионнары бар апаргылаан. Соңгу Осетияда күш-культураның дуржулгалыг тускай эртемниглери бары-ла шын, а Тывага бо айтырыгны база шиитпирлеп болур. Москваның, Ленинградтың, Иркутскиниң тренерлер школаларынче болгаш күш-культура институттарынче арга-мергежилдиг аныяктарны өөредип чорудар херек.

Хостуг хүрешти хөгжүдер, национал тренер кадрларны белеткээр ажылга областың спорт Эвилелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң сонуургалдыг болуру эргежок чүүла. Спортчу-массалыг ажылды экижидер талазы-биле агитас-пропаганда ажылын чорудары бирги чергениң айтырыы болуп турар.

Тываның мөгелери чурттуң дээре мөгелериниң отрядынга кирер ужурлуг, ону чедип алырының барымдаалары бар.

Л. КРАСАВИН,
РСФСР-ниң спорт ниитилелдериниң болгаш организацияларының Эвилелиниң Чөвүлелиниң төлөөлекчизи, ССРЭ-ниң спорт мастери.

Тываның төөгүзүн шинчилээринге чаа салыышкын

Совет Эвилелиниң улустарының составынга Тываның каттышканы тыва улустуң ажыл-агый болгаш эртем-культура талазы-биле хөгжүлдезинге, Тываның төөгүзүн шинчилээринге чаа үени ажыткан.

Тываның төөгү шинчилелинде чугула сорулгаларның бирээзи болза, тыва улустуң тыптып келгенин, ооң хөгжүлдезинин төөгүлүг оруун өөренири болур. Тыва улус 1930 чылга чедир үжүк-бижии чок чораан чүве болганда, бо сорулганы күүседиринге янзы-бүрү хевирлерниң археологтуг төөгүлүг медээлер—хорум-базырыктар, хоорайжыгаштар, даш шуткумалдар, даштарда бижимелдер, кыдат, моол, перси бижимел үүлдер, Төп Азияга чоруп турган аян-чорукчуларның дыннадыглары, этнографтыг дыннадыглар болгаш дыл эртеминиң деннелгелиг материалдары чугула ужур-дузалыг болур.

Совет Тывага археологтуг шинчилелдерни дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң Тыва эртем-шинчилел институду-биле кады ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының археология институдунуң корреспондент-кежигүнү С. В. Киселев удурткан экспедициязы (1947 чылда) чоруткан, Москваның күрүне университединиң Л. Р. Кызласов удурткан экспедициязы база элээн каш чылдарда ажылдаан.

Төөгү эртемниниң доктору, профессор Л. П. Потапов удурткан, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының этнография Институдунуң Тыва комплексилиг археолог-этнографтыг экспедициязы бистиң областа 1957 чылдан бээр ажылдап турар. Ол экспедицияның кол сорулгазы—янзы-бүрү археологтуг болгаш этнографтыг турасказалдарның тывылганына база шинчилелинге үндезилээш, тыва улустуң укталып тывылган төөгүзүн өөренип шинчилээри болур. Экспедицияның ажыл-чорудулгазының онзагай байдалы — чүгле эрте-бурунгу болгаш ортаакы үүс чылдарның эвес, харын ооң сөөлүндеги (XVI—XIX үүс чылдарда) археологтуг турасказалдарны шинчилээринде, а ынчаарга ол өөренип көөр чорукту үр эвес эрткен үеде тываларның культуразын болгаш чурталгазын көргүзүп турар этнографтыг материалдарны өөренип көөрү-биле, дылдын, кыдат, эртеги-түрк, перси, орус болгаш өске-даа бижимел үнер дөстериниң медээ-барымдаалары, палеоантропологтуг материалды ажыглаары-биле ыяк холбаштыр чорудуп турар.

Тываның барыын кезээнге 1957 болгаш 1958 чылдарда чыгдынган кол-кол материалдарны экспедициянының киржикчилери харыысалгалыг редактор Л. П. Потаповтуң удуртулгазы-биле экспедицияның ажылдарының бирги томун парлалгага белеткээн.

А. Д. Грачның «Мөңгүн-Тайгага археологтуг казыышкыннар болгаш Төп Тывага шинчилелдер, (1957 чылдың хову сезону)», «Кара-Хөлге болгаш Мөңгүн-Тайгага археологтуг шинчилелдер (1958 чылдың хову сезону)» база В. П. Дьяконованың «Барыын Тываның девискээринге орайтагы археологтуг турасказалдары» деп парлалгага киирген ажылдары Тываның археологтуг шинчилелинге холбашкылаан. Номнуң өске кезиин Л. П. Потаповтуң «Мөңгүн-Тайга болгаш Кара-Хөл талазының тываларның этнографиязының талазы-биле материалдар», В. П. Дьяконованың «Тываларның идик-хевиниң талазы-биле материалдар», П. И. Каралькиниң «Барыын Тывага оран-сава», В. П. Алексеевтиң «Барыын Тываның палеоантропологиязыга материалдар» деп ажылдары номнуң өске кезиин ээлеп турар.

Бо археологтуг казыышкыннарның мурнунда 1953 болгаш 1955 чылдарда ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының этнография Институдунуң эртем ажылдакчызы А. Д. Грач археологтуг шинчилеп тывыышкынны чоруткан, ооң үндезининде хөөржүдүлгелериниң калбарын турганының картазын тургускан. Бай-Тайганың Кара-Хөлге, мурнунда Мөңгүн-Тайгаа болганы ышкаш, турасказалдарның оваалары-биле хөй долдуган черге археологтуг карта тургустунган болгаш элээн каш хорум-базырыглар кастынган.

Экспедиция 80 хире турасказалдарны—скифтерден (бистиң эрага чедир V—III үүс чылдарда) болгаш эртебурунгу түрктерден (бистиң эраның VI—VIII үүс чылдарда) сөөлүүредир салдынган хөөрлерге чедир (XVIII үүс чыл болгаш ооң соонда) казып тыпкан.

Археологтуг турасказалдарның чыгдынганының кол планнарын болгаш кастынган чер бүрүзүнүң тодаргай байдалын ол номда база бижээн.

Археологтуг казыышкыннарның түңнелинде тывылган палеоантропологтуг материал (кол кезиинде-ле Тываның эрте-бурунгу болгаш ортаакы үүс чылдардагы чурттакчы чонунуң мага-бодунуң баш сөөктери) ук турасказалдарны арттырып каан чурттакчы чоннарның күш байдалының дугайында В. П. Алексеев чамдык түңнелдерни кылыр аргалыг болган. Ооң бадыткан турары болза, бодунуң эът мага-бодунуң талазы-биле «сөөлгү муң чылдың ийиги чартыының эгезинде чурттан турган тыва чон амгы үениинден ылгал чок турган», «амгы үениң тываларының мага-бот хевири бистиң эраның ийиги муң чылының бирги чартыының төнчүзүнге хамааржып турар ышкаш».

Л. П. Потапов бодунуң улуг этнографтыг очериглинге аъш-чемнин болгаш ону белеткээринин аргаларын (сүт, эът, үнүш аймаа), улустуң билиг-мергежилин (тываның улустуң календары), ог-бүле болушкынының (куда, бичии уругнуң төрүттүнгени болгаш ону кижизидери), хамның аажылалы-биле холбашкан шажын үзелдериң байдалын хынамчалыы-биле тодарадып бижээн. «Тыва-моол культурлуг харылзааларның үр үеден бээр байдалын болгаш быжыг туруштуун, ооң түңнелинде тываларга моол улустуң культуразының болгаш амыдыралының элээн хевир байдалдары үлегерлеттинип алдынган, бодунуң ээлчээнде, түрк дылдыг тываларга олар-биле кады хамаарылгалыг моолдарның культуразынга база амыдырал-чурттаргалгазынга салдар-хамаарылганы чедирип турган» деп ол демдеглээн. Алтайларның, моолдарның, хакастарның, якуттарның болгаш өскелериниң-даа культуразы-биле барыын тываларның материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразының хевириниң чоокшулашкаан очерктин авторунуң айтып турары солун. Чижээ, хам хамнаарының шимчээшкинин болгаш хамның дериг-херекселлерин шинчилеп тура, Л. П. Потапов мынча деп бижээн: «Ынчангаш Тываның дүмбей булунунга, Якутияның чамдык районнарынга ышкаш Саян-Алтайның даглыг облазынга тывылган магатчок шак ол улустарның культуразының болгаш амыдыралының чамдык эн-не эрте-бурунгу база ниити элементилери камгалаттынган».

П. И. Каралькиниң үүлү барыын Тываның чонунуң оран-сава хевирлеринге холбашкан. Авторнуң демдеглеп турары болза, амгы үеде эн-не делгереңгей оран-сава ыяш бажың болур, ынчаарга ооң-биле кады ыяш бажыңның хөгжүлдезин допчузу-биле бижип харагалзаан.

Этнографтыг ажылдар ажылдап кылдынган темаларының талазы-биле алырга, бодунга байлакшылдыг тыва терминологияны киириштирип турар. Ынчалза-даа чамдык ховар таварылгаларда авторлар тыва терминнерни хажыдып, 12 хире кулаш дээриниң орнунга 12 хэре кулаш, кара дурьяа дээриниң орнунга каратурья, малгаш суугу дээриниң орнунга малгаш сугуу деп шын эвес ажыглаан.

Ном номчуттунгур, сонуургаачыг кылдыр бижиттингеи. 1957—1958 чылдарда чыгдынган материалдар ук номнуң бирги томунга дөгерези кирбээн. Оларның чамдыызы парлаттынган (чижээ, Тываның даш шуткумалдарының дугайында А. Д. Грачның ажылы), өскелери парлаттынып үнер деп турар.

Областың ажылчы чоннарының экспедициянын ажылынга улут дузаны чедиргенин маңаа демдеглээри чугула. Бөдүүн колхозчулар, көдээ интеллигенция, партия болгаш совет албан черлериниң ажылдакчылары экспедицияның ажылын улуу-биле сонуургап, бүгү-ле аргалары-биле дузалап турганнар деп, профессор Л. П. Потапов бирги томнуң киирилдезинге бижээн.

Кырган колхозчу Анай Донгактын эки дузалаанын профессор бижип турар. Ооң бижээни болза: «Кырган ава Анайның угаанының күштүү, хайгааралының чидии хөлчок, ооң дыннаткан материалдары оиза солун болгаш бирден-бирээ чокка тодаргай болган. Ынчангаш кырган ава Анайга өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис». Ындыг кижилериң көөдээри болгаш оларның дузаламчызынга, арга-мергежилинге даяныры экспедицияның ажылын бүгү талабиле экижидеринге дузалыг болур.

Л. ГРЕБНЕВ.

Областа АГААР-ВОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн областа шокар булуттарлыг, кыска чаашкыннарлыг хүн болур. Диңмираөшкиннер болуп база чадавас. Хат өй-тавында, соңгу-барының чүк угланыышкынныг. Агаарның температураза: областа—21—26, а Кызылга—21—25 градус чылыг.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«ВЛКСМ-НИҢ 30 ЧЫЛЫ» (улуг залга): **«Он беш харлыг капитан»** 11,30 1,30 шактарда; **«Рентген Низе»** 3.30, 5.30, 7.30, 9.30 шактарда; (биче залга) **«Эртине-байлактарның ортулуу»** 4.30, 6.30, 8.30 шактарда; (кинохроника залында) **«Украина»** 3.40, 5.40, 7.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ» — **«Кызыл доңга»** 11.15, 1.15, 3.15 шактарда; **«Даргa—тептүң халдакчызы»** 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«ВОСТОК» — **«Бешки килдис»** 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

ЧАЙГЫ ТЕАТРГА:—**«Чөөн-чүкче он базым»** 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»—**«Бистиң ооллар»** 2.30 4.30, 6.30, 8-30 шактарда.

АҢЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва облкүүскомнуң шиитпирин ёзугаар, 1961 чылдың август 26-ның кежээзинден эгелеп, Таңды болгаш Бии-Хем районнарның девискээринге суг куштарын аңнаарын чөпшээрээнин облкүүскомнуң чанында Күрүненің аңныыр инспекциязы дыңнадып тур. Аңныыр минимумун дужааганын демдеглээн аңныыр билеттиг, аңчыларның болгаш балыкчыларның эки-тура ниитилелиниң путевказын алган кижилер бир хүнде 6 едуректи, 2 касты елүүп болур.

Араалыг боо-биле аңнаары хоруглуг.

КҮРҮНЕНИҢ АҢНЫЫР ИНСПЕКЦИЯЗЫ.

Кызыл хоорайның Чапаев кудумчузунуң № 21 бажыңның 2-ги квартиразында чурттап турар Роза Петровна Самарина ол-ла адресте чурттап турар Юрий Сергеевич Самариндеи чарлыр дугайында херек кедүрүп турар. Ук херекти Кызыл хоорайның улус судунга көөр.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, пропаганда килдизинин 23-54, харыысалгалыг секретарьның болгаш харыысалгалыг дежурныйның 23-35, көдээ ажыл-агый килдизинин 25-38, партийжи амыдырал болгаш культура амыдырал килдистериниң 37-13, иштики информация килдизинин 20-60, чагаа болгаш совет тургузуг килдистериниң 21-27, үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң 22-64, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

ТС—01324. Чагыг № 1688. Культура эргелелиниң типографиязы.